คณะสงฆ์สร้างชาติในสมัยรัฐบาลจอมพล แปลก พิบูลสงคราม พ.ศ.2481 - 2487

Nation-building Sangha during Field Marshal Plaek Phibunsongkhram's government in 1938-1944 A.D.

ภูวมินทร์ วาดเขียน[1]
Phuwamin Wadkean[1]

Received: *November 3, 2021*
Revised: *July 18, 2022*
Accepted: *August 30, 2022*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของคณะสงฆ์ในการสนับสนุนการดำเนินงานสร้างชาติตามนโยบายรัฐบาลจอมพล แปลก พิบูลสงคราม (พ.ศ.2481 - 2487) ผลการศึกษาพบว่าเมื่อจอมพล แปลก เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้ประกาศนโยบาย “สร้างชาติ” ที่มีเป้าหมายในการพัฒนาประเทศ รัฐบาลได้ออกประกาศ “รัฐนิยม” จำนวน 12 ฉบับ เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานสร้างชาติ คณะสงฆ์ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานสร้างชาติเนื่องจากรัฐบาลได้ขอความร่วมมือจากคณะสงฆ์ให้ทำหน้าที่เทศนาสั่งสอนประชาชน การดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนของคณะสงฆ์เริ่มต้นใน พ.ศ.2482 ในหลายจังหวัด โดยระหว่าง พ.ศ.2482 - 2484 เนื้อหาของพระธรรมเทศนาที่ใช้ในการสั่งสอนประชาชนปรากฏเรื่องหน้าที่พลเมือง การประกอบอาชีพ การปฏิบัติตามรัฐนิยมฉบับต่างๆ ความสามัคคี การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ฯลฯ เมื่อถึง พ.ศ.2485 จอมพล แปลก ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง ในระยะนี้ได้เกิดสงครามมหาเอเชียบูรพาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลต่อการดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล เนื้อหาของพระธรรมเทศนาที่ใช้ในการสั่งสอนประชาชนช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพา ปรากฏเรื่องความสามัคคี ความเข้มแข็ง ความกล้าหาญ การประกอบอาชีพ ให้ประชาชนปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล ให้ประชาชนเชื่อผู้นำคือจอมพล แปลก ซึ่งสอดคล้องกับประกาศเรื่องวีระธัมของชาติไทย 14 ข้อ

คำสำคัญ: คณะสงฆ์, สร้างชาติ, จอมพลแปลก พิบูลสงคราม

[1] อาจารย์ประจำกลุ่มวิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา (Lecturer, Division of Philosophy and Religion, Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University) Email: phuwamin@yahoo.co.th

Abstract

This article aimed to study the role of the Sangha in supporting the nation-building process implementation according to Field Marshal Plaek Phibunsongkhram's (1938–1944) policy. According to the study's findings, it found that Field Marshal Plaek became prime minister and announced a "Nation Building" policy to develop the nation. The government had issued 12 "Cultural Mandates" notifications to support nation-building. The Sangha participated in nation-building because the government had requested the Sangha's assistance in preaching and instructing the people. Preaching to instruct the Sangha members public began in 1939. During 1939 - 1941, it was conducted widespread in several provinces. The content of the sermons used to instruct the public included the duties of citizens, occupation, compliance with all cultural mandate notifications, unity, mutual assistance, etc. Field Marshal Plaek was re-elected as Prime Minister in 1942. According to the government's national-building policy, The Greater East Asia War, which occurred during this period and was a part of World War II, affected the preaching and instructing the people. The content of the sermons used to instruct the public during the Greater East Asia War included the cooperation, strength, courage, occupation, compliance with the government policy, and belief in Field Marshal Plaek, who was the leader, according to the 14 codes of Wiratham or Thai Heroisms notifications.

Keywords: Sangha, Nation-Building, Field Marshal Plaek Phibunsongkhram

บทนำ

ภายหลังจากที่จอมพล แปลก พิบูลสงคราม (ยศและบรรดาศักดิ์ขณะนั้นคือนายพันเอก หลวงพิบูลสงคราม) เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้ประกาศนโยบาย “สร้างชาติ” ที่มีเป้าหมายสานต่อการพัฒนาประเทศให้มีความก้าวหน้าต่อจากรัฐบาลนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) แนวคิดเรื่องการสร้างชาติหรือการพัฒนาประเทศเป็นแนวความคิดร่วมกันของ “สมาชิกคณะราษฎร” ที่ต้องการทำให้ประเทศไทยรุดหน้าไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ ความคิดดังกล่าวนี้มีมาตั้งแต่สมัยรัฐบาลพระยาพหลฯ เมื่อถึงสมัยรัฐบาลจอมพล แปลก ได้ดำเนินงานสร้างชาติอย่างจริงจังในหลายด้าน มีงานศึกษาที่แสดงให้เห็นว่าในสมัยรัฐบาลจอมพล แปลก มีการพัฒนาประเทศใน 3 ด้านที่สำคัญ กล่าวคือ 1. ด้านการพัฒนาการทหาร (Military development) การสร้างความเข้มแข็งให้กองทัพด้วยการปรับปรุงวิทยาการทหาร การจัดซื้ออุทโธปกรณ์ที่ทันสมัย 2. ด้านการจัดตั้งหน่วยงานใหม่ ๆ ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ (Economics development) โดยการพัฒนาเศรษฐกิจไทยวางอยู่บน 3 สาขา คือ การพัฒนาการเกษตร การพัฒนาอุตสาหกรรม และการพัฒนาพาณิชยกรรม รัฐบาลได้ออกกฎหมายส่งเสริมและสนับสนุนการอุตสาหกรรม

และพาณิชยกรรม การจัดตั้งหน่วยราชการเพื่อผลักดันนโยบาย และการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจเพื่อส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจ 3. ด้านการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม (Social and Cultural development) โดยการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษา ออกกฎหมายและจัดตั้งหน่วยราชการเพื่อการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมใหม่ให้กับสังคมไทย (ณัฐพล ใจจริง, 2563: 15 - 17)

จอมพล แปลก ได้ให้ความหมายของการสร้างชาติว่า *"...คำว่าสร้างชาตินั้นเป็นคำสั้นอันได้ละความหมายไว้ให้เข้าใจกันมากกว่าตัวอักษรสองพยางค์ที่ปรากฏอยู่...แท้จริงความหมายของการสร้างชาตินั้นมีว่าชาติไทยมีอยู่แล้วแต่สถานะบางอย่างของชาติยังไม่ขึ้นถึงระดับสมความต้องการของประชาชาติไทย เราจำเป็นต้องพร้อมใจกันสร้างเพิ่มเติมให้ดีขึ้นกว่าเดิม ช่วยกันปรับปรุงไปจนกว่าเราทุกคนจะพอใจหรืออย่างน้อยก็ได้ระดับเสมออารยประเทศ..."* (เทียมจันทร์ อ่ำแหวว, 2521: 162) จอมพล แปลก มีความเห็นว่าการสร้างชาติจะประสบความสำเร็จได้โดย *"...เริ่มแต่ประชากรของชาติจะต้องสร้างตัวให้เป็นพลเมืองดีก่อน กล่าวคือมีวัฒนธรรมดี มีศีลธรรมดี มีอนามัยดี มีการแต่งกายเรียบร้อยเป็นระเบียบดี มีที่พักอาศัยดี และมีที่ทำมาหากินดี เป็นต้น เมื่อพลเมืองทุกคนมีสภาพดังนี้แล้วชาติก็จะเป็นหน่วยรวมที่มั่งคั่งสมบูรณ์ ประชาชนก็สามารถช่วยกันประกอบงานส่วนกลางของชาติให้วัฒนารุ่งเรืองขึ้น..."* (ณัฐพล ใจจริง, 2563: 256 - 257) รัฐบาลจอมพล แปลก ได้ดำเนินงานสร้างชาติโดยการออกประกาศ "รัฐนิยม" เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานรัฐนิยมที่ประกาศออกมานี้ได้รับการอธิบายว่าเป็นมติของรัฐซึ่งตั้งขึ้นโดยอนุโลมตามมติมหาชนเป็นประเพณีนิยมประจำชาติ (กรมโฆษณาการ, 2482: 5) การดำเนินงานสร้างชาติของรัฐบาลได้อาศัยประกาศรัฐนิยมจำนวน 12 ฉบับ โดยเริ่มออกประกาศตั้งแต่ พ.ศ.2482 - 2485 (เปรมา สัตยาวุฒิพงศ์, 2552: 254) อย่างไรก็ตามประกาศรัฐนิยมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการสร้างชาติโดยตรงปรากฏในประกาศรัฐนิยมฉบับที่ 7 เรื่องชักชวนให้ชาวไทยร่วมกันสร้างชาติ ใจความสำคัญตอนหนึ่งของรัฐนิยมฉบับนี้มีว่า *"...ชาวไทยทุกคนต้องร่วมกันสร้างชาติโดยทุกคนซึ่งมีกำลังกายดีต้องทำงานประกอบอาชีพเป็นหลักแหล่ง ผู้ไม่มีอาชีพเป็นหลักฐานนับว่าเป็นผู้ไม่ช่วยชาติ และไม่ควรได้รับความนับถือของชาวไทยทั่วไป"* (ว่าด้วยรัฐนิยมฉบับที่ 7 เรื่อง ชักชวนให้ชาวไทยร่วมกันสร้างชาติ, (2482, 25 มีนาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 56: 3641 - 3642) ประกาศรัฐนิยมฉบับที่ 7 นี้มีผู้อธิบายว่ามีความสอดคล้องกับหลักธรรมของพุทธศาสนา กล่าวคือ นายดิเรก ชัยนาม รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศในขณะนั้น ได้แสดงปาฐกถาทางวิทยุกระจายเสียง อธิบายความจำเป็นในการประกอบอาชีพที่ระบุในรัฐนิยมฉบับนี้ว่าสอดคล้องกับหลักธรรมของพุทธศาสนาเรื่อง "สัมมากัมมันตะ" การประกอบการงานชอบ และสัมมาอาชีวะ การทำมาหาเลี้ยงชีพชอบ (ดิเรก ชัยนาม, 2483: 1503) การนำหลักธรรมของพุทธศาสนามาใช้สนับสนุนนโยบายของรัฐบาลโดยนายดิเรกพิจารณาได้ว่ารัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับพุทธศาสนาในฐานะเครื่องมือในการสร้างชาติซึ่งเป็นสิ่งที่รัฐบาลต้องการปลูกฝังให้กับประชาชนในช่วงเวลานั้น

สำหรับคณะทำงานที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดแนวนโยบายที่ประกาศเป็นรัฐนิยม คือ คณะกรรมการรัฐนิยม มีหลวงวิจิตรวาทการ (วิจิตร วิจิตรวาทการ) รัฐมนตรี เป็นประธานคณะกรรมการรัฐนิยม (แถมสุข นุ่มนนท์, 2521: 34) หลวงวิจิตรฯ ในฐานะนักชาตินิยมได้ดำเนินงานสร้างชาติตามแนวคิด "ลัทธิชูชาติ" หลวงวิจิตรฯ ได้แสดงหลักการข้อแรกสุดของลัทธิชูชาติว่าต้อง

ถือชาติเป็นสำคัญที่สุด (หลวงวิจิตรวาทการ, 2512: 6) อย่างไรก็ตามหลวงวิจิตรฯ ในฐานะผู้ที่เคย “บวชเรียน” ยังได้มีบทบาทสำคัญในการดำรงตำแหน่ง “กรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา” ซึ่งคณะรัฐมนตรีมีมติให้ตั้งขึ้นเพื่อกำหนดนโยบายของรัฐบาลในการดำเนินงานด้านศาสนา คณะกรรมการชุดนี้ได้ดำเนินงานตั้งแต่ พ.ศ.2481 - 2485 โดยเน้นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและคณะสงฆ์เป็นหลัก (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.10/101 กล่อง 5: 1 - 189) ในการประชุมกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา ครั้งหนึ่งหลวงวิจิตรฯ กล่าวในที่ประชุมว่า *“...ศาสนากับบ้านเมืองเป็นสิ่งซึ่งจะแยกจากกันมิได้ ต่างก็มีประโยชน์ร่วมและช่วยเหลือซึ่งกันและกันอยู่ บ้านเมืองจะเจริญก้าวหน้าก็ย่อมต้องอาศัยศาสนาเป็นเครื่องมือสนับสนุนส่งเสริมอยู่ส่วนหนึ่ง และโดยนัยเดียวกันศาสนาจะรุ่งเรืองสุกใสก็ต้องอาศัยความมั่นคงและความวัฒนาถาวรของประเทศชาติอยู่ด้วย ฉะนั้นจึงเป็นการจำเป็นที่พระท่านควรจะช่วยเหลือร่วมมือ เป็นต้นในการเทศนาสั่งสอนประชาชนให้ซาบซึ้งถึงหน้าที่ของพลเมืองดีว่าจะต้องทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง...”* (เรื่องเดียวกัน, 87) การประชุมของกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาแต่ละครั้งจะมีมติของการประชุมซึ่งจะถูกเสนอต่อคณะรัฐมนตรี ปรากฏว่ามีมติของกรรมการฯ หลายเรื่องที่คณะรัฐมนตรีมีมติให้นำไปปฏิบัติ เช่น การให้คณะสงฆ์เทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติ ซึ่งในเวลาต่อมาคณะสงฆ์ในฐานะ “ผู้ปฏิบัติงาน” ได้มีการดำเนินงานอย่างเป็นระบบอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ.2482 - 2487 ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้สามารถพิจารณาได้ว่า “ศาสนากับการเมือง” มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในสมัยรัฐบาลจอมพล แปลก พิบูลสงคราม

อย่างไรก็ตามการดำเนินงานของรัฐบาลที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ได้ถูกฝ่ายนิติบัญญัติ วิพากษ์วิจารณ์ กล่าวคือ นายเตียง ศิริขันธ์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสกลนคร ฝ่ายค้านซึ่งอยู่ในกลุ่มที่ต่อต้านจอมพล แปลก ได้เขียนบันทึกตำหนิจอมพล แปลก อย่างรุนแรงว่า *“...จอมพลได้พยายามทำลายพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาตั้งแต่ปู่ย่าของจอมพลเองเหมือนกัน ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่น นายวิจิตร วิจิตรวาทการซึ่งเป็นเปรียญห้าประโยคในพุทธศาสนาได้พยายามแสดงปาฐกถาบ้าง เขียนลงหนังสือพิมพ์บ้างให้เห็นว่าชาติสำคัญกว่าศาสนา ในกรณีเช่นนี้ได้มีผู้พยายามตั้งกระทู้ถามหลวงวิจิตรเป็นหลายครั้ง แต่ถูกประธาน (ประธานสภาผู้แทนราษฎร) คัดค้านไว้เสีย กระทู้จึงเข้าไปไม่ได้ ความระเริงรมย์ของรัฐบาลจอมพลไม่เพียงแต่เท่านั้น จอมพลเป็นเดือดเป็นแค้นในกรณีที่พระไม่แสดงความคารวะในคราวเปิดโบสถ์วัดพระศรีมหาธาตุ ด้วยตัวอย่างเท่าที่กล่าวมานี้ก็ไม่มีข้อที่จะคิดไปอย่างอื่นได้นอกจากสรุปได้ว่าจอมพลพยายามที่จะทำลายศาสนาของตนเอง และของบุคคลอื่น ๆ ให้หมดสิ้นไป ศาสนาที่จอมพลจะต้องการให้ประชาชนชาวไทยทั้งมวลนับถือนั้นก็คือศาสนาของจอมพลเอง...”* (NARA, RG 226 Entry 210 Box 216 NND 974345 อ้างถึงใน สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, 2564: 123) บทความนี้จะได้พิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับการเมือง โดยแสดงให้เห็นบทบาทของคณะสงฆ์ไทยในการดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติในสมัยรัฐบาลจอมพล แปลก พิบูลสงคราม ระหว่าง พ.ศ.2481 - 2487

บทบาทของคณะสงฆ์ในการสนับสนุนการดำเนินงานของรัฐบาลภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475

ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองรัฐบาลคณะราษฎรมีความพยายามในการเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมืองแบบประชาธิปไตยแก่ประชาชนโดยใช้วิทยุกระจายเสียงซึ่งเป็นช่องทางการสื่อสารรูปแบบใหม่ของรัฐบาล หน่วยงานที่รับผิดชอบการดำเนินงานในด้านนี้คือแผนกวิทยุกระจายเสียง สังกัดสำนักงานโฆษณาการ (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นกรมโฆษณาการ) ในสมัยรัฐบาลพระยาพหลฯ การดำเนินงานเผยแพร่อุดมการณ์ประชาธิปไตยทางวิทยุกระจายเสียงเป็นไปในลักษณะต่าง ๆ หนึ่งในนั้นคือการปาฐกถาโดยบุคคลสำคัญของรัฐบาล ปรากฏการปาฐกถาทางวิทยุกระจายเสียงครั้งหนึ่งโดยหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ เรื่อง “รัฐธรรมนูญ” หม่อมเจ้าวรรณไวทยากรได้นำแนวคิดเรื่อง “การไม่แบ่งชนชั้นวรรณะ” ของพุทธศาสนามาเปรียบเทียบกับแนวคิดเรื่องสิทธิที่บัญญัติไว้รัฐธรรมนูญ โดยอธิบายว่า *“...อารยชนมาสำนึกตระหนักตามที่พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นแล้วว่าคนเราก็เป็นคนด้วยกันทั้งนั้นเหตุไฉนจะมาแบ่งชั้นวรรณะ กำเนิด คนเราก็เป็นพลเมืองด้วยกัน มีส่วนได้เสียในการบ้านเมืองร่วมกันเหตุไฉนจึงมีสิทธิยิ่งหย่อนกว่ากัน...”* (หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ, 2477: 7 - 8) การอุปมาเปรียบเทียบดังกล่าวเป็นการนำแนวคิดของพุทธศาสนาที่อยู่ใน “วิถีไทย” มาเปรียบเทียบกับแนวคิดเรื่องการปกครองระบอบประชาธิปไตยซึ่งเป็นแนวความคิดใหม่ที่รับมาจากตะวันตก พิจารณาได้ว่าเป็น “วิธีการ” ที่สามารถทำให้ประชาชนทั่วไปเกิดความเข้าใจได้โดยง่าย เป็นการนำแนวคิดของพุทธศาสนามารับใช้อุดมการณ์แบบใหม่ที่รัฐบาลพยายามถ่ายทอดให้แก่ประชาชน การดำเนินงานที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งของแผนกวิทยุกระจายเสียงคือการนิมนต์พระสงฆ์มาแสดงพระธรรมเทศนาทางวิทยุกระจายเสียงทุกวันธรรมสวนะ และทุกวันในระหว่างเข้าพรรษา(สำนักงานโฆษณาการ, 2480 : 65) การดำเนินงานนี้ได้ปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่องตลอดสมัยรัฐบาลพระยาพหลฯ ซึ่งพิจารณาได้ว่ารัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับพุทธศาสนาในฐานะเครื่องมือในการสั่งสอนอบรมประชาชนในระบอบการปกครองแบบใหม่ที่เพิ่งสถาปนาขึ้น

เมื่อจอมพล แปลก เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสมัยแรกในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2481 จอมพล แปลก ได้ให้ความสำคัญกับการเผยแพร่นโยบายของรัฐบาลผ่านทางวิทยุกระจายเสียงเนื่องจาก *“วิทยุกระจายเสียงเป็นอุปกรณ์สำคัญยิ่งของการโฆษณา”* (ไทยในสมัยสร้างชาติ, 2484: ไม่ปรากฏเลขหน้า) การดำเนินงานโฆษณาของรัฐบาลได้มีความก้าวหน้าเป็นลำดับมีการจัดตั้งสถานีวิทยุกระจายเสียงในพื้นที่ต่างจังหวัด เช่น ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ฯลฯ รวมถึงการส่งเสริมให้ประชาชนมีเครื่องรับวิทยุส่วนตัวโดยการถ่ายทอดรายการประเภทมหรสพ เช่น ละคร เพลง ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่กระตุ้นให้ประชาชนติดตามรับฟังวิทยุ และรัฐบาลก็มีการสอดแทรกอุดมการณ์ของรัฐบาลผ่านมหรสพทั้งในรูปแบบละคร เพลงปลุกใจ ฯลฯ (ศราวุฒิ วิสาพรม, 2559 : 140 - 141) รัฐบาลยังได้มีนโยบายให้มีเครื่องรับวิทยุสาธารณะประจำตามจังหวัด อำเภอ และตำบลเพื่อให้สามารถ “โฆษณา” ได้อย่างกว้างขวางในทุกพื้นที่ของประเทศ ใน พ.ศ.2484 ได้มีคำสั่งให้ทุกจังหวัดต้องมีวิทยุกระจายเสียงเปิดให้ประชาชนรับฟัง จังหวัดใดไม่มีถือว่าขัดคำสั่ง (กรมประชาสัมพันธ์, 2546: 81) มีข้อมูลการสำรวจในปีเดียวกันนี้แสดงให้เห็นความก้าวหน้าในการดำเนินงานโฆษณาของรัฐบาลทางวิทยุกระจายเสียง ปรากฏว่ามีเครื่องรับวิทยุสาธารณะประจำ

ตำบลประมาณ 2,000 เครื่อง (ไทยในสมัยสร้างชาติ, 2484: ไม่ปรากฏเลขหน้า)

ใน พ.ศ.2482 รัฐบาลได้มีนโยบายให้วัดจัดตั้งเครื่องรับวิทยุกระจายเสียง เพื่อเผยแพร่ข่าวสารและความรู้ต่าง ๆ ให้ประชาชนได้ทราบโดยทั่วถึงและรวดเร็ว คณะสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทในการช่วย “โฆษณา” ตามนโยบายดังกล่าวนี้ อย่างไรก็ตามเนื่องจากสมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว ป.ธ.5) วัดสุทัศนเทพวราราม ราชวรมหาวิหาร ประมุขของคณะสงฆ์ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ เนื่องจากทรงพระชราภาพ จึงมีคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนโดยมี พระธรรมโกศาจารย์ (ปลด กิตฺติโสภโณ ป.ธ.9) ดำรงตำแหน่งประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนพระองค์สมเด็จพระสังฆราช (ต่อมาได้รับการสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ 14 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) พระธรรมโกศาจารย์ (ปลด กิตฺติโสภโณ ป.ธ.9) ได้รับทราบและเห็นชอบกับนโยบายดังกล่าวของรัฐบาล จึงมอบหมายให้กรมธรรมการซึ่งเป็นส่วนราชการในกระทรวงธรรมการแจ้งแก่วัดต่าง ๆ ให้ปฏิบัติตามนโยบาย (แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 27, 2482: 736) คณะสงฆ์จึงได้เข้ามามีบทบาทเป็นครั้งแรกในการดำเนินงานตามนโยบายรัฐบาลจอมพล แปลก โดยการทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการเผยแพร่ข่าวสารต่างๆ ของรัฐบาล ตัวอย่างการดำเนินงาน เช่น ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี พระมหาเงื่อม อินฺทปญฺโญ หรือพุทธทาสภิกขุ (ต่อมาได้รับการสถาปนาสมณศักดิ์เป็นพระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ ป.ธ.3) ได้เปิดการกระจายเสียงสาธารณะภายในวัดชยาราม มีประชาชนในพื้นที่มารับฟังสม่ำเสมอ โดยในบางวันมีประชาชนมาฟังกว่า 100 คน รายการที่เปิดกระจายเสียง เช่น คำปราศรัยของจอมพล แปลก (พุทธทาสภิกขุ, 2550: 17) รายการวิทยุที่ออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียงในช่วงเวลานี้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างมากสามารถ “เข้าถึง” ประชาชนได้เป็นอย่างดี

นอกจากบทบาทในการทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ของรัฐบาล คณะสงฆ์ได้มีบทบาทสำคัญในการทำหน้าที่เผยแพร่นโยบายของรัฐบาลโดยตรง กล่าวคือ ในปลาย พ.ศ.2482 เมื่อจอมพล แปลก ออกประกาศ “คำขอร้องของนายกรัฐมนตรี เรื่องการพนันตามถนนหนทางและสาธารณะสถาน” เนื่องจากปรากฏการเล่นการพนันกันอย่าง “โจ่มแจ้ง” ตามที่สาธารณะต่าง ๆ (กรมโฆษณาการ, 2484: 42) ภายหลังการออกประกาศฉบับนี้พระเทพเวที (จวน อุฏฐายี ป.ธ.9) วัดมกุฏกษัตริยาราม (ต่อมาได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ 16 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) ได้หยิบยก “ประเด็นทางสังคม” เรื่องการพนันขึ้นมาเป็นหัวข้อในการสั่งสอนประชาชนโดยการส่งธรรมบรรยายเรื่อง “โทษของการพนัน” ไปออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียง ในธรรมบรรยายนี้มีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า *“...แต่ถ้าจะให้คนเล็งเห็นโทษของการพนันด้วยการปล่อยให้เล่นการพนันจนยากจนป่นปี้แล้วก็เป็นการผิดอย่างใหญ่หลวงเพราะคนที่ยากจนลงไปแล้วจะกลับตั้งตัวให้มีฐานะดีขึ้นอีกนั้นเป็นการยากยิ่ง ถ้าพลเมืองของประเทศชาติใดพากันมัวเมาหมกมุ่นอยู่กับการพนันโดยมาก ไม่ทำมาหากินในทางที่ชอบ โภคะทรัพย์ของประเทศนั้นก็ไม่มีทางที่จะเจริญเพิ่มพูนขึ้น และพวกที่ยากจนเหล่านั้นแทนที่จะเป็นกำลังของบ้านเมืองก็กลับเป็นพวกที่ทอนกำลังของบ้านเมืองไปเพราะความยากจนบีบคั้นนำให้หากินไม่เลือกทางมักประพฤติผิดกฎหมายและศีลธรรม เบียดเบียนผู้อื่นทำความหนักใจให้แก่รัฐบาลในการที่จะต้องพยายามปลดเปลื้องป้องกัน เพราะฉะนั้นการพนันจัดว่าเป็นเครื่องทำลายสันติสุขของพลเมือง และเป็นเครื่องถ่วงและทอนความเจริญของบ้านเมืองโดยตรง ซึ่งพลเมือง*

ทุกคนควรจะช่วยกันสำนึกให้มาก" (พระเทพเวที (จวน อุฏฐายี), 2483: 8 - 10) เมื่อพิจารณาเนื้อหาของธรรมบรรยายนี้จะเห็นได้ว่าเป็นการสั่งสอนประชาชนในเรื่อง "อบายมุข" ซึ่งเป็นเรื่องพื้นฐานในการดำเนินชีวิตในสังคม นอกจากนั้นยังได้ปรากฏแนวคิดเรื่อง "หน้าที่พลเมือง" ซึ่งแพร่หลายอย่างกว้างขวางภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองและถูกเน้นย้ำผ่านปาฐกถา และหนังสือต่าง ๆ เช่น หนังสือหน้าที่พลเมืองของสำนักงานโฆษณาการที่พิมพ์ขึ้นตามแบบหนังสือสอนสิทธิและหน้าที่พลเมืองของต่างประเทศ (ไพโรจน์ ชัยนาม, 2538: 27)

รัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับการดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนทางวิทยุกระจายเสียง มีการออกอากาศเป็นประจำตามผังรายการที่กำหนดไว้ทุกเดือน ตัวอย่างเช่น ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2483 รายการที่ออกอากาศในวันธรรมสวนะ และวันวิสาขบูชาจะมีรายการพิเศษ กล่าวคือ ในช่วงเวลาบ่ายมีรายการ "ความรู้ทางพระพุทธศาสนา" ในช่วงเวลากลางคืนจะมี "การแสดงพระธรรมเทศนา" โดยพระสงฆ์จากวัดต่างๆ ต่อด้วยการสนทนาธรรม แหล่มหาชาติทำนองหลวง (กรมโฆษณาการ, 2483: 355, 359, 362, 366) การดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนผ่านทางวิทยุกระจายเสียงได้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง ใน พ.ศ.2484 มีการเทศนาทางวิทยุกระจายเสียงทุกวันธรรมสวนะ และในพรรษามีการเทศนาทุกวัน (กรมโฆษณาการ, 2484: 87) อย่างไรก็ตามการเทศนาสั่งสอนประชาชนทางวิทยุกระจายเสียงจะมีหลักการที่กำหนดไว้ คือ พระสงฆ์ที่ได้รับการนิมนต์ให้เทศนาออกอากาศจะได้รับ "คาถา" หรือหัวเรื่องที่เจ้าหน้าที่กรมโฆษณาการกำหนดไว้ให้ซึ่งใช้ในการแต่งบทพระธรรมเทศนาที่จะใช้สำหรับออกอากาศ และการแต่งจะเป็นไปตามหลักการที่เจ้าหน้าที่ฯ วางไว้ เมื่อพระสงฆ์ผู้รับเทศนาแต่งบทพระธรรมเทศนาเสร็จเรียบร้อยแล้วจะต้องส่งให้เจ้าหน้าที่ฯ ตรวจสอบความเหมาะสมก่อนจึงจะสามารถนำไปเทศนาออกอากาศได้ (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.10/115 กล่อง 6: 12) พระธรรมเทศนาที่ออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียงยังได้รับการตรวจสอบจากจอมพล แปลก กล่าวคือ ในการประชุมคณะรัฐมนตรีครั้งหนึ่ง ใน พ.ศ.2485 จอมพล แปลก ได้ตั้งข้อสังเกตต่อพระธรรมเทศของพระเทพเวที (จวน อุฏฐายี ป.ธ.9) ที่ได้ออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียง ทำให้นายไพโรจน์ ชัยนาม อธิบดีกรมโฆษณาการต้องกำชับกับเจ้าหน้าที่ให้ระมัดระวังและเคร่งครัดในการตรวจสอบพระธรรมเทศนาก่อนออกอากาศ (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.10/138 กล่อง 6: 1) จะเห็นได้ว่าคณะสงฆ์ได้มีบทบาทในการเป็นตัวกลางในการเผยแพร่ข่าวสาร นโยบาย ตลอดจนอุดมการณ์ของรัฐบาลผ่านวิทยุกระจายเสียงสาธารณะ และมีบทบาทสำคัญในการเทศนาสั่งสอนประชาชนผ่านทางวิทยุกระจายเสียงซึ่งเป็นสื่อรูปแบบใหม่ของรัฐบาลที่สามารถเข้าถึงประชาชนได้อย่างกว้างขวาง

บทบาทของคณะสงฆ์ในการเทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติ พ.ศ.2482 – 2484

ในการประชุมคณะรัฐมนตรี ในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ.2482 หลวงวิจิตรฯ ได้เสนอในที่ประชุมว่า *"...เราอบรมคนไม่ถูกทางมานานแล้ว เช่นแบบเรียนเร็วกล่าวว่าคนนั่งในคันหามเป็นคนฉลาด แต่คนหามเป็นคนโง่เพราะฉะนั้นทุกคนอยากเป็นเสมียน อยากปฏิวัติหัวใจคน เมื่อพูดถึงเพียงนี้จึงคิดไปถึงพระอยากให้พระช่วยเหลืออบรมด้วย โดยสั่งสอนให้หักไปในทางความเพียร ความพยายามก่อให้เกิดผล ความสันโดษ มักน้อย ฯลฯ เหล่านี้เลิกสอนกันเสียที"* จอมพล แปลก

ได้เสนอต่อไปว่า "ตามที่เสนอมานี้ก็ดีแต่ควรงดไว้เอาไปแก้เป็นรัฐนิยม ขอให้เก็บไปตรองแล้วทำมา อยากจะตั้งกรรมการพระ แล้วนิมนต์ให้ไปสั่งสอนคนแต่ต้องเอาพระหนุ่ม ๆ พระผู้ใหญ่อายุสูงยกเสียไม่ต้องทำงานเพราะทำกรากกรำไม่ค่อยไหว พระดังกล่าวนี้จักได้นิมนต์ให้สั่งสอนประชาชนอย่าดูถูกอาชีพทั้งหลาย ชักชวนให้ทำสวนครัว" (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.10/115 กล่อง 6: 4 - 5) จากการประชุมคณะรัฐมนตรีในครั้งนี้ได้มีมติคณะรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์ กล่าวคือ ให้กระทรวงธรรมการไปหารือกับคณะสงฆ์และขอให้คณะสงฆ์ดำเนินงาน "เทศนาสั่งสอนประชาชน" โดยขอให้คณะสงฆ์เน้นในเรื่องที่จะทำให้เกิดความเพียร การพยายามสร้างตนและพึ่งตนเองของประชาชน ความขยันในการทำงาน และให้คณะสงฆ์ปลูกฝังนิสัยพลเมืองเนื่องจาก *"ถ้าไม่รีบปลูกฝังนิสัยพลเมืองอาชีพของคนไทยจะคับแค้นลงเพราะสู้ต่างชาติไม่ได้"* ในเวลาต่อมาอธิบดีกรมธรรมการได้ไปหารือกับคณะสงฆ์ ปรากฏว่าพระธรรมโกศาจารย์ (ปลด กิตฺติโสภโณ ป.ธ.9) ได้มีบัญชาให้หลวงวิจิตรฯ เข้าพบในฐานะที่หลวงวิจิตรฯ ดำรงตำแหน่งผู้สั่งราชการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ และผู้รับผิดชอบการดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนโดยคณะสงฆ์เพื่อทำความเข้าใจในหลักการปฏิบัติงาน และต่อมาพระธรรมโกศาจารย์ (ปลด กิตฺติโสภโณ ป.ธ.9) ได้มีหนังสือตอบกลับมีใจความสำคัญว่า *"...1.คณะสงฆ์มีความยินดีที่จะตั้งคณะกรรมการขึ้นเพื่อดำเนินการตามความมุ่งหมายของคณะรัฐมนตรีดังกล่าวนั้น 2.กรรมการนั้นจะพิจารณาเลือกก่อน 3.การประกาศตั้งคณะกรรมการนั้น คณะสงฆ์จะประกาศเอง"* (เรื่องเดียวกัน, 13) พระธรรมโกศาจารย์ (ปลด กิตฺติโสภโณ ป.ธ.9) มีความเห็นว่า *"เป็นการสมควรที่คณะสงฆ์จะสนับสนุนนโยบายรัฐบาล"* โดยขอให้ทางกรมธรรมการแจ้งแก่เจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะจังหวัด และเจ้าคณะแขวงในจังหวัดพระนครและธนบุรีให้ทำหน้าที่กรรมการดำเนินการเทศนาโดยตำแหน่ง และดำเนินการเทศนาสั่งสอนในท้องที่ปกครองของตนเอง (แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 27, 2482: 732 - 733) ในเวลาต่อมาคณะสงฆ์ได้ต่อยอดการดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนโดย "การจาริกเทศนาสอนประชาชน" พระธรรมโกศาจารย์ (ปลด กิตฺติโสภโณ ป.ธ.9) ได้มีบัญชาให้เพิ่มการดำเนินงานโดยการส่งพระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิไปจาริกเทศนาสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล มีการกำหนดหลักเกณฑ์การดำเนินงานไว้ เช่น พระสงฆ์ที่อยู่ในส่วนกลาง คือ จังหวัดพระนคร และธนบุรี ประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนพระองค์สมเด็จพระสังฆราช จะพิจารณาจัดส่งไปจาริกได้ทุกจังหวัด ฯลฯ (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.10/115 กล่อง 6: 44)

รัฐบาลได้มีการวางแผนการดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนโดยคณะสงฆ์ แผนการดำเนินงานนี้มีทั้งหมด 3 ข้อ กล่าวคือ 1.การเทศนาทำเป็นสองขั้น ขั้นต้นได้แก่การเทศนาตามโอกาสที่จะทำได้ เช่น การเทศนาทางวิทยุกระจายเสียง การเทศนาในวันธรรมสวนะ และการเทศนาในโอกาสที่รับนิมนต์ ขั้นที่สอง ได้แก่ การเที่ยวจาริกเทศนา 2.วิธีการควบคุม คือ ก.ให้มีกรรมการควบคุมการเทศน์ ข.วางข้อบัญญัติขีดขั้นวิทยฐานะของธรรมกถึก (พระนักเทศน์) เช่น ต้องสำเร็จการศึกษาตั้งแต่ชั้นเปรียญโทหรือนักธรรมเอกขึ้นไป จึงอนุญาตให้เทศนาได้โดยปราศจากการควบคุมในข้อความแต่ส่วนหัวข้อต้องเป็นไปตามที่คณะกรรมการกำหนด ฯลฯ ค.คณะกรรมการมีหน้าที่ดังต่อไปนี้ (1) ตรวจพิจารณาเทศนาของเก่าที่มีอยู่แล้ว เมื่อเห็นว่าเรื่องใดเหมาะสมแก่ความต้องการก็ประกาศอนุมัติให้ใช้เทศน์ได้ (2) เรียบเรียงบทความที่จะใช้เทศน์ให้ใหม่ตามโอกาส

และกำลังที่จะทำได้ (3) รวบรวมหัวข้อธรรมะที่เหมาะสมกับความต้องการของชาติเพื่อใช้เป็นหลักเทศนาหรือเรียบเรียงข้อความเทศนาต่อไป 3.ความต้องการของชาติ คือ ต้องการปลูกฝังให้พลเมืองมีนิสัยต่อไปนี้ ขยันขันแข็ง ขจัดความเกียจคร้าน แสวงหาความสุขด้วยการทำงาน ไม่ใช่ด้วยการนอนสบาย พึ่งตนเองไม่แอบอิงอาศัยเบียดเบียนผู้อื่น เห็นสัมมาชีพเป็นการมีเกียรติ ไม่ใช่นึกอายในการประกอบสัมมาชีพ และไม่เห็นการงานเป็นของต่ำของเลว พยายามหลีกเลี่ยงและปลดเปลื้องหนี้สินให้คิดถึงส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว และระลึกถึงกาลไกล (เรื่องเดียวกัน, 10 - 11)

คณะสงฆ์ได้เริ่มต้นการดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนอย่างเป็นทางการในช่วงปลาย พ.ศ.2482 เมื่อพระธรรมโกศาจารย์ (ปลด กิตติโสภโณ ป.ธ.9) มีบัญชาอาราธนาคณะสงฆ์ร่วมมือกับทางราชการเทศนาสั่งสอนประชาชนในเรื่องอบรมจรรยามารยาทเพื่อความวัฒนาถาวรแก่ประเทศชาติ (หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, 2483 :BIA 10.3/1 กล่อง 1: 11) ในเวลาต่อมาคณะสงฆ์ได้ออกระเบียบการเทศนาสั่งสอนประชาชนเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานของพระสงฆ์ เช่น ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีระเบียบการเทศนาสั่งสอนประชาชนจังหวัดสุราษฎร์ธานี พ.ศ.2483 ซึ่งออกโดยรองเจ้าคณะจังหวัด ในระเบียบข้อที่ 1 ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า *“ในแขวงหนึ่ง ๆ ให้มีกรรมการดำเนินการเทศนาขึ้นคณะหนึ่ง มีหน้าที่ดำเนินการเทศนาสั่งสอนประชาชนในแขวงนั้นเพื่อสนับสนุนนโยบายของรัฐบาล อันเป็นวิถีแนวทางที่จะให้ประชาชนตั้งตนไว้เป็นหลักฐาน เป็นกำลังเครื่องตั้งมั่นของชาติ...”* (หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, 2483 :BIA 10.3/1 กล่อง 1: 1) ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีพระสงฆ์หลายรูปที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการดำเนินงานเทศนา หนึ่งในนั้นคือพุทธทาสภิกขุ โดยได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการดำเนินการเทศนาประจำท้องที่หมวดเวียงและเสม็ด พุทธทาสภิกขุได้ดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนร่วมกับพระสงฆ์ที่ได้รับการแต่งตั้งรูปอื่นๆ ซึ่งในการจัดเทศนาแต่ละครั้งมีประชาชนมาฟังเทศน์ตั้งแต่หลักสิบถึงหลักร้อยคน หรือในบางครั้งปรากฏว่าไม่มีประชาชนมาฟังเทศน์แม้แต่คนเดียว (เรื่องเดียวกัน, 5, 10) การดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนในจังหวัดอื่นๆ เช่น จังหวัดปทุมธานี มีการดำเนินงานในเดือนกันยายน พ.ศ.2483 กล่าวคือ พระปทุมวรนายก (สอน พุทธิสาโร) เจ้าคณะจังหวัดปทุมธานี ได้ไปแสดงพระธรรมเทศนาในเขตอำเภอคลองหลวง ได้แก่ วัดกลางคลองสาม และวัดเพิ่มทาน เรื่อง “มาตรฐานแห่งอริยชน และฟื้นฟูวัฒนธรรมของชาติ” ที่วัดกลางคลองสาม มีพระสงฆ์ จำนวน 27 รูป ประชาชน และนักเรียนมาฟังเทศน์ มีจำนวนผู้เข้าฟังทั้งสิ้น 404 คน และภายหลังจากการแสดงพระธรรมเทศนา ผู้แทนราษฎรจังหวัดปทุมธานี และปลัดอำเภอคลองหลวงได้ทำการอบรมประชาชนให้ปฏิบัติตามรัฐนิยมฉบับที่ 9 ที่วัดเพิ่มทาน พระปทุมวรนายก (สอน พุทธิสาโร) ได้แสดงพระธรรมเทศนาแก่ประชาชน และภายหลังจากการแสดงพระธรรมเทศนา นายอำเภอคลองหลวงได้ทำการอบรมประชาชนเรื่องการครองชีพ รัฐนิยม การสร้างชาติ และศีลธรรม มีประชาชนมาฟังประมาณ 300 คน (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.5.9/18 กล่อง 1: 3 - 5) ที่จังหวัดลำพูน คณะสงฆ์ได้ดำเนินงานเทศนาอบรมจรรยามารยาทแก่ประชาชน มีการพิมพ์พระธรรมเทศนาเผยแพร่ โดยพระวิมลญาณมุนี (สุดใจ ญาณวุฒิ ป.ธ.4) เจ้าคณะจังหวัดลำพูน เป็นผู้ลงนามรับรอง เนื้อหาของพระธรรมเทศนาตอนหนึ่งมีว่า *“...การทำลายสิ่งซึ่งเป็นสาธารณประโยชน์ เช่น กระทำการลอบลักถอดหลอดไฟฟ้าที่ใช้จุดให้แสงสว่างแก่ประชาชนชื่อว่าทำลายทั้งประโยชน์ส่วนตนอันจะพึงได้รับ*

และประโยชน์ส่วนรวมด้วย หรือเห็นแก่ความสนุกเพียงเล็กน้อยทำอันตรายแก่ป้ายบอกชื่อถนนก็ดี กีดขวางเจ้าหน้าที่ ๆ จะทำการดับเพลิงในเมื่อเกิดอัคคีภัยก็ดี เหล่านี้ชื่อว่าเสียจรรยามรรยาทไม่ควรจะประพฤติ...” (คณะสงฆ์แห่งจังหวัดลำพูน, 2483: 22) เมื่อพิจารณาเนื้อหาของพระธรรมเทศนานี้จะพบว่ามีความสอดคล้องกับ “คำชักชวนของรัฐบาล เรื่องฟื้นฟูวัฒนธรรมของชาติไทย” ที่ประกาศโดยสำนักนายกรัฐมนตรีในวันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ.2483 ประกาศของรัฐบาลฉบับนี้มีจุดประสงค์ให้ประชาชนรักษาจรรยาและมารยาททางสังคมในเรื่องต่างๆ โดยยกตัวอย่างการกระทำที่ “เห็นแก่ตัว” เช่น การลอบถอดหลอดไฟฟ้าในที่สาธารณะ ฯลฯ (คำชักชวนของรัฐบาล เรื่องฟื้นฟูวัฒนธรรมของชาติไทย, (2483, 28 พฤษภาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 57: 659)

การดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนมีความก้าวหน้าอย่างต่อเนื่อง ใน พ.ศ.2483 กรมธรรมการได้ร่วมกับคณะสงฆ์จัดพิมพ์พระธรรมเทศนาที่แต่งขึ้นโดยพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อใช้สั่งสอนประชาชน กำหนดแนวทางการเทศนาตามหลักนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลเรียกว่า “พระธรรมเทศนาสอนประชาชน ฉบับกรมธรรมการ” พระธรรมเทศนาชุดนี้พิมพ์ลงในใบลาน มีจำนวนทั้งหมด 50 กัณฑ์ โดยกรมธรรมการมีความประสงค์ให้ทางราชการและประชาชนเป็นผู้สนับสนุนเงินในการสร้างพระธรรมเทศนานี้ถวายวัดในช่วงเทศกาลทอดกฐินโดยไม่ต้องใช้งบประมาณแผ่นดิน ให้จังหวัดต่าง ๆ ดำเนินการจัดสร้างและชี้ชวนประชาชนให้ร่วมกันสร้าง พระธรรมเทศนาเป็นการมีส่วนร่วมสนับสนุนนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล ในเวลาต่อมากรมธรรมการได้จัดพิมพ์พระธรรมเทศนาฉบับนี้เป็นหนังสือออกจำหน่ายโดยมุ่งให้พระสงฆ์ได้ศึกษาและใช้เป็นหลักในการเทศนาอบรมพระสงฆ์ด้วยกันเองและใช้อบรมประชาชนทั่วไป (แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 28, 2483: 457 - 458, 657 - 659) การดำเนินการจัดพิมพ์พระธรรมเทศนาสอนประชาชน ฉบับกรมธรรมการ ได้จัดพิมพ์เพิ่มขึ้นอีกระหว่าง พ.ศ.2484 - 2485 จำนวน 2 ชุด ชุดละ 50 กัณฑ์ รวมกับการจัดพิมพ์ชุดแรกเป็น 3 ชุด โดยแต่ละชุดมีเนื้อหาไม่ซ้ำซ้อนกัน (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.10/126 กล่อง 6: 40, 63) ตัวอย่างพระธรรมเทศนาสอนประชาชนที่จัดพิมพ์เป็นหนังสือ เช่น พระธรรมเทศนาสอนประชาชน ฉบับกรมธรรมการ ชุดที่ 1 เรื่องวิริยกถา ของพระพรหมมุนี (ปลด กิตฺติโสภโณ ป.ธ.9) มีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า *“...ทำพลี 5 อย่าง คือ ก.ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ ข.อติถิพลี ต้อนรับแขก ค.ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ฆ.ราชพลี (ในบัดนี้ควรจะแก้เป็นรัฏฐพลี) ช่วยราชการแผ่นดิน มีเสียภาษีอากรเป็นต้น หรือบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ มีบำรุงการศึกษา การพยาบาล เป็นต้น...”* (พระพรหมมุนี (ปลด กิตฺติโสภโณ), 2484: 79) เมื่อพิจารณาเนื้อหาของพระธรรมเทศนานี้จะเห็นได้ว่าช่วยสนับสนุนนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล โดยมุ่งให้ประชาชนเป็นพลเมืองดีรู้จักหน้าที่ของตนเอง สามารถพิจารณาได้ว่าพระธรรมเทศนาสอนประชาชน ฉบับกรมธรรมการ เป็นเสมือน “คู่มือ” ของพระสงฆ์ สามเณรในการดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล

ได้ปรากฏ “พระผู้ใหญ่” ระดับพระราชาคณะหลายรูปที่ให้ความร่วมมือในการดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล กล่าวคือ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน ป.ธ.5) สังฆนายกรูปแรกตามพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 เป็นพระราชาคณะที่มีบทบาทมาตั้งแต่ช่วงเหตุการณ์กบฏบวรเดช กล่าวคือ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน ป.ธ.5)

ได้เทศนาอบรมประชาชนให้มีความสามัคคีปรองดองกันภายหลังเหตุการณ์ความไม่สงบ เมื่อจอมพล แปลก เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน ป.ธ.5) ได้ให้การสนับสนุนการดำเนินงานของรัฐบาลโดยมีบทบาทในการเทศนาสั่งสอนประชาชนในหลายพื้นที่ของประเทศ ตัวอย่างเช่นบทพระธรรมเทศนาเรื่อง “เงินดินเงินเดือน” ใน พ.ศ.2484 สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน ป.ธ.5) ได้รับอาราธนาจากพระช่วงเกษตรศิลปการ (ช่วง โลจายะ) อธิบดีกรมเกษตร และการประมงให้เรียบเรียงคำสอนเพื่อส่งเสริมการประกอบอาชีพ แก่เกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ใจความสำคัญตอนหนึ่งของบทพระธรรมเทศนามีว่า *“...แล้วให้พากันประพฤติปฏิบัติตามหลักของท่านอธิบดีกรมเกษตร ที่ได้วางไว้นั้นทุกประการแม้ถึงรัฐนิยมของท่านนายกรัฐมนตรีผู้มุ่งดีหวังดีอยู่ทุกลมหายใจเข้าออกนั้นก็ให้ใส่ใจใครใจสนใจประพฤติปฏิบัติตามทุกแง่เงื่อน และคำแนะและคำนำของพระสงฆ์ตลอดของข้าราชการทุกแผนก มีข้าหลวงประจำจังหวัดเป็นต้นก็ให้ทำตามทุกอย่าง เมื่อได้ดังที่ว่ามานี้ชาวภาคอิสานของเราจะก้าวไว แต่ขออย่าเป็นผู้มีสันดานดุจขี้ผึ้งซึ่งดัดให้ตรงได้ง่ายแล้วคดก็ง่าย จงเป็นผู้มีสันดานดุจเหล็ก ธรรมดาดัดเหล็กต้องประกอบความเพียรมาก แต่เมื่อดัดให้ตรงแล้วไม่คดงอง่ายๆ ผู้ที่จะยังความรุ่งโรจน์ให้ปรากฏต้องเป็นสันดานเหล็กคือสันดานแข็งแกร่งหรือแข็งแรงมั่นคงในกิจ จงจดจำข้อนี้ไว้ให้เข้ากระดูกดำ”* (สมเด็จพระมหาวีรวงศ์, 2499: 240 - 241) การแสดงพระธรรมเทศนาอีกครั้งหนึ่งของสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน ป.ธ.5) ใน พ.ศ.2485 ซึ่งแสดงแก่ชาวนาที่วัดพระศรีมหาธาตุ มีใจความสำคัญว่า *“...อาตมาได้รับอาราธนาของท่านนายกรัฐมนตรีให้สั่งสอนพวกโยมชาวนาทั้งหลาย ขอจงตั้งใจฟังเบื้องต้นขอให้สำเหนียกข้อสำคัญคือการที่ท่านนายกรัฐมนตรีได้น้อมเข้ามาสมานมิตรกับพวกโยมชาวนา อันนี้เป็นข้อสำคัญยิ่งถือเป็นศุภมงคลซึ่งไม่เคยมีในประเทศของเรา การที่ท่านนายกรัฐมนตรีได้น้อมเข้ามาสมานมิตรกับโยมชาวนาทั้งหลายนี้ก็เพราะชาวนาเป็นคนสำคัญ ชาวนาทุกคนเท่ากับเป็นพ่อเป็นแม่ของประเทศชาติ ของศาสนา หรือของชาวโลกเพราะทุกคนในโลกเกิดมาก็ต้องกินข้าว ข้าวที่กินเข้าไปย่อมเกิดจากชาวนาทั้งสิ้น...”* (สมเด็จพระมหาวีรวงศ์, 2485: 7) บทบาทของสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน ป.ธ.5) ในการเทศนาสั่งสอนประชาชนได้เป็นที่ประจักษ์แก่ประชาชนทั่วไป แม้แต่จอมพล แปลก ก็ทราบถึงบทบาทดังกล่าวของสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน ป.ธ.5) จอมพล แปลก ได้เขียนไว้ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน ป.ธ.5) ว่า *“...เท่าที่กระผมได้ทราบ ปรากฏว่าท่านได้สนใจสั่งสอนประชาชนโดยเน้นให้ตั้งใจประกอบสัมมาอาชีพตั้งตนเป็นพลเมืองดีเป็นพิเศษ...”* (แปลก พิบูลสงคราม, 2499: 45) นอกจากสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน ป.ธ.5) ยังปรากฏพระสงฆ์อีกหลายรูปที่ดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล เช่น พระภิกษุพหลโยธี (พระยาพหลฯ) และพระสุมน อรุโณ (พระพัธนา)

พระภิกษุพหลโยธี (พระยาพหลฯ) ได้อุปสมบทในช่วง พ.ศ.2484 และได้แต่งหนังสือเรื่อง “บุคคลหาได้ยาก 2 อย่าง” เนื้อหาของหนังสือมีลักษณะเป็น “พระธรรมเทศนา” หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเรื่อง หลัก 6 ประการของคณะราษฎร นโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล แปลก การอบรมสั่งสอนประชาชนโดยพระสงฆ์สามารถสร้างพลเมืองดี พุทธศาสนามีประโยชน์ต่อการปกครองประเทศ หน้าที่ของพลเมืองที่จะต้องปฏิบัติ เช่น การรับราชการทหาร การประกอบอาชีพต่าง ๆ

การเสียภาษี การเลือกตั้ง พระสงฆ์ สามเณรต้องปฏิบัติหน้าที่อบรมสั่งสอนประชาชนให้เป็นพลเมืองดี (พระภิกษุพหลโยธี, 2484: 12 - 18, 22, 30 - 37) พระสุมน อรุโณ (พระพัธนา) สำนักปฏิบัติธรรมจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ในการแสดงพระธรรมเทศนาครั้งหนึ่งปรากฏเนื้อหาว่า *"พวกเราชาวไทยจะต้องร่วมแรงร่วมใจกับรัฐบาลในการสร้างประเทศชาติไทยให้เจริญก้าวหน้าอย่างเข้มแข็งมั่นคง การนี้จะสำเร็จได้ด้วยสามัคคีธรรมคือความกลมเกลียวพร้อมเพียงช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เลิกความเห็นแก่ตัวเองอย่างเดียวโดยเหลียวแลถึงคนอื่นเขาบ้าง...ประชาชนชายหญิงผู้ใดมีความรู้สึกและประพฤติตนได้ดังกล่าวแล้วนั้นชื่อว่าเป็นคนดีมีความรักชาติไทยรักพระพุทธศาสนาเพราะเป็นผู้ปฏิบัติตามรัฐนิยมและพุทธนิยมโดยแท้จริง..."* (พระสุมน อรุโณ, 2484: 6 - 7)

ใน พ.ศ.2484 การดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลในบางจังหวัดคณะสงฆ์ได้ดำเนินงานร่วมกับข้าราชการเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการดำเนินงาน ตัวอย่างเช่น ที่จังหวัดฉะเชิงเทรา การอบรมเผยแพร่นโยบายของรัฐบาลได้ถูกผนวกเข้ากับงานทอดกฐินและได้ใช้พื้นที่ของวัดในการจัดการอบรมโดยผู้ที่ดำเนินการอบรมคือนายอำเภอ มีประชาชนมาฟังประมาณ 600 คนเศษ เนื้อหาของการอบรมประกอบด้วยเรื่องนโยบายการสร้างชาติและวิธีดำเนินไปสู่ความเป็นอารยะชาติและความเป็นอารยะชน เรื่องการส่งเสริมวัฒนธรรม วิธีที่จะส่งเสริมให้วัฒนธรรมเกิดขึ้นและเจริญงอกงามอันมาจากการแต่งกาย การอยู่ดีกินดีของประชาชน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น ช่วยใช้สินค้าของไทยอันมีกำเนิดในประเทศไทยตามรัฐนิยม ฉบับที่ 5 เรื่องการส่งเสริมพุทธศาสนา เนื่องจากพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำของชาติไทยตามความหมายแห่งธงชาติไทย และวิธีที่จะเผยแผ่ให้ศาสนาเจริญยิ่งขึ้น (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.5.9/113 กล่อง 3: 3) การดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนมีการประสานงานกันอย่างใกล้ชิดระหว่างคณะสงฆ์กับข้าราชการ มีการประชุมวางแผนงานกันอย่างละเอียด เช่น ที่จังหวัดสมุทรสาคร ในการประชุมเพื่อดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนครั้งหนึ่ง พระสมุทรคุณากร (ชิต ชิตวิปุโล ป.ธ.5) เจ้าคณะจังหวัดสมุทรสาคร (ต่อมามีสมณศักดิ์สูงสุดเป็นพระธรรมสิริชัย) พร้อมด้วยคณะกรมการจังหวัดสมุทรสาคร ได้นิมนต์เจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ ในจังหวัดมาประชุมเพื่อซ้อมความเข้าใจในการเทศนาสอนประชาชนด้วยเรื่องการปฏิบัติตามรัฐนิยม ประกอบด้วยเรื่องพูด เรียนภาษาไทย เนื่องจากปรากฏว่าในจังหวัดสมุทรสาครมีชาวไทยเชื้อสายรามัญอาศัยอยู่และใช้ภาษารามัญในการสื่อสารไม่เป็นไปตามรัฐนิยมฉบับที่ 9 ทางราชการจึงขอให้เจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ที่มีหน้าที่เทศนาสอนประชาชนให้ช่วยเทศนาทำความเข้าใจและแนะนำให้พูดภาษาไทย และเรียนภาษาไทย เรื่องการสร้างชาติ ทางราชการต้องการให้ประชาชนมีความเชื่อว่าประเทศไทยเป็น "มหาอำนาจ" ประชาชนจึงต้องสนับสนุนและส่งเสริมความเป็นมหาอำนาจโดยประชาชนต้องรีบสร้างตนเอง จึงขอให้เจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ที่มีหน้าที่เทศนาสอนประชาชนให้ช่วยเทศนาเรื่อง "ทิฏฐธัมมิกัตถ" (ประโยชน์ปัจจุบัน) และรัฐนิยมฉบับที่ 7 ว่าด้วยเรื่องการสร้างชาติ และให้ช่วยเทศนาสั่งสอนประชาชนให้ร่วมใจบำรุงวัฒนธรรมของชาติ และปฏิบัติหน้าที่พลเมืองดี ในที่ประชุมข้าหลวงประจำจังหวัดได้กล่าว "เน้นย้ำ" เรื่องที่พระสมุทรคุณากร (ชิต ชิตวิปุโล ป.ธ.5) เจ้าคณะจังหวัดได้ชี้แจง นอกจากนั้นข้าหลวงประจำจังหวัดได้ขอความร่วมมือในการดำเนินการชักชวนให้ประชาชนเลื่อมใสและปฏิบัติตามด้วยดี ภายหลังจากการประชุมทางราชการได้มอบหนังสือประมวลรัฐนิยม

และระเบียบวัฒนธรรมแห่งชาติ ฉบับ 2 และเรื่องอื่นๆ ให้แก่เจ้าอาวาสเพื่อใช้เป็นคู่มือประกอบการเทศนาสั่งสอนประชาชน โดยการประชุมในครั้งนี้มีเจ้าอาวาสและพระสงฆ์อื่น ๆ ร่วมประชุม 21 รูป (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.2.2.5/769 กล่อง 26: 1 - 2)

บทบาทของคณะสงฆ์ในการเทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติระหว่างสงครามมหาเอเชียบูรพา พ.ศ.2485 – 2487

ใน พ.ศ.2485 จอมพล แปลก ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง คณะรัฐมนตรี คณะที่ 10 แถลงนโยบายต่อรัฐสภา ในวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ.2485 มีการแถลงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาว่า *"...จะพยายามให้ทางศาสนาได้มีความสัมพันธ์เป็นอันดีกับทางอาณาจักรเพื่อส่งเสริมให้เกิดประโยชน์ร่วมกันทั้งในทางพระศาสนา และทางบ้านเมือง"* (นิพัทธ์ สระฉันทพงษ์, 2544: 66) การแถลงนโยบายดังกล่าวได้แสดงให้เห็นเจตนารมณ์ของรัฐบาลในการเน้นย้ำว่าศาสนากับการเมืองมีความสัมพันธ์และเป็นประโยชน์ต่อกัน อย่างไรก็ตามในช่วงระยะเวลานี้ได้เกิดสงครามมหาเอเชียบูรพา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลต่อการดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติ มีการเทศนาที่ทันสมัยเข้ากับช่วงสถานการณ์สงครามซึ่งเป็นวิกฤติของโลกในขณะนั้น ตัวอย่างเช่น ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี พุทธทาสภิกขุได้แสดงปาฐกถาครั้งหนึ่งเรื่อง "ความสามัคคี" พุทธทาสภิกขุได้ให้เหตุผลที่แสดงปาฐกถาเรื่องนี้เนื่องจาก "เป็นสิ่งที่ชาติกำลังต้องการ" ใจความสำคัญตอนหนึ่งของปาฐกถานี้มีว่า *"...ประชาธิปไตยกับเรา ก.ประชาชน คือสิ่งที่ตรงกับจิตใจของชาวพุทธ ข.รัฐธรรมนูญ คือ ภูมิภาคของอิสรภาพ ค.ผู้นำ คือ ขั้วพวงของชาติ ง.การเลื่อมใสระบอบประชาธิปไตย การเคารพรักษารัฐธรรมนูญ และการเชื่อตามผู้นำคือชีวิตของเรา ชาติ ประชาธิปไตยที่เรารัก และของศาสนาซึ่งเป็นตัวเรา จ.สิ่งเหล่านี้จะสำเร็จได้ก็ด้วยสามัคคี เราจะทรงตัวอยู่ได้ก็ต้องด้วยสามัคคี"* (พุทธทาสภิกขุ, 2550: 388, 395 - 396)

ในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2485 รัฐบาลได้ออกพระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมซึ่งประชาชนชาวไทยจักต้องปฏิบัติตาม (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2485 กำหนดให้ประชาชนต้องเคารพธงชาติและธงที่สำคัญอื่น ๆ เช่น ธงไชยเฉลิมพล ต้องเคารพเพลงชาติ เพลงสรรเสริญพระบารมี ในส่วนของการปฏิบัติต่อบ้านเรือนต้องรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อย ในที่สาธารณะต้องรักษาจรรยามารยาท กำหนดให้ต้องมีสมรรถภาพ และมารยาทเกี่ยวกับวิธีดำเนินงานอาชีพ กำหนดให้ต้องนิยมไทยโดยไม่เหยียดหยามชาติไทยหรือคนไทย (พระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมซึ่งประชาชนชาวไทยจักต้องปฏิบัติตาม (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2485, (2485, 11 สิงหาคม) ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 59 ตอนที่ 53: 1438 - 1441) และยังออกพระราชกฤษฎีกาวางระเบียบการปฏิบัติของคนต่างด้าวเพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 กำหนดให้ภายในเขตเทศบาลเฉพาะในที่สาธารณสถานหรือที่ปรากฏแก่สาธารณชน ห้ามมิให้คนต่างด้าวแต่งกายโดยประการที่จะทำให้เกียรติของประเทศไทยเสื่อมเสียไป เช่น นุ่งผ้าหยักรั้ง นุ่งแต่กางเกงในนุ่งผ้าขาวม้า หรือไม่สวมเสื้อ หรือสตรีสวมแต่เสื้อชั้นใน หรือมีแต่ผ้าคาดอก เป็นต้น คนต่างด้าวต้องรักษาจรรยามารยาทอันดีงามในที่สาธารณสถานหรือที่ปรากฏแก่สาธารณชน ในส่วนของการปฏิบัติต่อบ้านเรือน คนต่างด้าวต้องรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยเท่าที่ปรากฏแก่สาธารณะ

(พระราชกฤษฎีกาวางระเบียบการปฏิบัติของคนต่างด้าวเพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485, (2485, 11 สิงหาคม) ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 59 ตอนที่ 53: 1442 - 1445) โดยภายหลังการออกพระราชกฤษฎีกาทั้งสองฉบับ พลโท มังกร พรหมโยธี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ได้มีหนังสือสั่งการ ลงวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ.2485 เรื่องให้ชี้แจงอบรมราษฎรเกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาติ ถึงคณะกรมการจังหวัด ทุกจังหวัด ให้คณะกรมการจังหวัดและคณะกรมการอำเภอดำเนินการชี้แจงอบรมราษฎรชาวไทยและคนต่างด้าวเกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาติให้เข้าใจซาบซึ้งเป็นอย่างดี และให้ปฏิบัติตามโดยเคร่งครัด และเมื่อได้ปฏิบัติแล้วให้รายงานต่อกระทรวงมหาดไทยโดยเร็ว (หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ ตรัง, ภก 1.02.1.15/23 กล่อง 2: 1) หนังสือสั่งการของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยฉบับนี้ส่งผลให้ข้าหลวงประจำจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศได้สั่งการให้ข้าราชการดำเนินงานชี้แจงอบรมราษฎรเกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาติภายในจังหวัดของตน ตัวอย่างเช่นที่จังหวัดภูเก็ต ได้มีการดำเนินงานชี้แจงอบรมราษฎรในท้องที่อำเภอต่าง ๆ ตามบทบัญญัติในพระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมซึ่งประชาชนชาวไทยจักต้องปฏิบัติตาม (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2485 และพระราชกฤษฎีกาวางระเบียบการปฏิบัติของคนต่างด้าวเพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 ซึ่งในเวลาต่อมารัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 และพระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 จังหวัดภูเก็ตก็ได้ดำเนินงานชี้แจงอบรมราษฎรชาวไทยและคนต่างด้าวเกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาติตามบทบัญญัติในกฎหมายใหม่ 2 ฉบับ ที่เพิ่งประกาศด้วย ปรากฏหลักฐานแสดงให้เห็นว่าคณะสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทในการทำหน้าที่ชี้แจงอบรมประชาชนเกี่ยวกับกฎหมายวัฒนธรรมทั้ง 4 ฉบับ กล่าวคือ คณะกรมการอำเภอกิ่งอำเภอกระทู้ได้ขอความอนุเคราะห์เจ้าอาวาสของวัดทุกแห่งในกิ่งอำเภอกะทู้เทศนาอบรมราษฎรเกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาติตามที่โอกาสเอื้ออำนวย อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานชี้แจงอบรมราษฎรที่กิ่งอำเภอกะทู้นั้นประกอบไปด้วยภาคส่วนอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ ข้าราชการฝ่ายปกครอง ตำรวจ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครูประชาบาล ผลของการดำเนินงานชี้แจงอบรมราษฎรเกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาติตามบทบัญญัติในกฎหมายที่กิ่งอำเภอกะทู้ปรากฏในรายงานการปฏิบัติงานของคณะกรมการอำเภอกิ่งอำเภอกระทู้ที่มีต่อคณะกรมการจังหวัดภูเก็ตว่า “ราษฎรได้กวดขันเอาใจใส่ปฏิบัติต่อวัฒนธรรมบังเกิดผลดี แต่ยังไม่ถึงขนาด” (เรื่องเดียวกัน, 35, 42)

ในเดือนธันวาคม พ.ศ.2485 การดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลที่ปฏิบัติมากว่า 3 ปี ได้รับการติดตามผลของการปฏิบัติงานจากนายกรัฐมนตรี กล่าวคือ จอมพล แปลก ได้มีหนังสือเรื่อง “การปรับปรุงการแสดงพระธรรมเทศนาให้เข้ากับการปกครองและนโยบายของรัฐบาล” ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ สอบถามความก้าวหน้าของการดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชน (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.10/126 กล่อง 6: 73) พิจารณาได้ว่าจอมพล แปลก เล็งเห็นความสำคัญของการดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนที่สามารถสนับสนุนการดำเนินงานของรัฐบาลในช่วงสถานการณ์สงครามได้เป็นอย่างดี เนื่องจากพระสงฆ์มีอิทธิพลต่อการโน้มน้าวใจประชาชน และยิ่งในสถานการณ์วิกฤติพระสงฆ์มักจะเป็นที่พึ่งทางใจเสมอ การดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนได้ดำเนินต่อมาจนถึง พ.ศ.2487 ได้มีการขยายขอบเขตเนื้อหาพระธรรมเทศนาที่ใช้ในการสั่งสอนประชาชนให้กว้างขวางขึ้น เนื่องจาก

คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้ออกประมวลหลักประพฤติและคุณลักษณะพิเศษประจำของชาติไทย กำหนดเป็นหลักการโดยเรียกว่า “วีระธัมของชาติไทย” รัฐบาลได้ออก “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง วีระธัมของชาติไทย” มีเนื้อความสำคัญว่า *“...เป็นการสมควรที่จะรวบรวมและปรับปรุงระเบียบนิสัยอันเป็นคุณประโยชน์ในการสร้างชาติขึ้นไว้ให้เป็นระเบียบเรียบร้อยในที่เดียวกันสำหรับยึดถือเป็นแนวปลูกฝังและฝึกอบรมให้เกิดเป็นนิสัยประจำตัวพี่น้องสกุลไทยทั่วกันทุกคน...จึงได้ลงมติให้กำหนดนิสัยประจำชาติไทย 14 ข้อ เรียกว่าวีระธัมของชาติไทย...”* วีระธัมของชาติไทย ประกอบด้วย 1. ไทยรักชาติยิ่งชีวิต 2. ไทยเป็นนักรบชั้นเยี่ยม 3. ไทยเป็นชาติดีต่อมิตรและร้ายที่สุดต่อศัตรู 4. ไทยเป็นชาติบูชาพุทธศาสนายิ่งชีวิต 5. ไทยเป็นชาติปากกับใจตรงกัน 6. ไทยเป็นชาติรักสงบ 7. ไทยเป็นชาติซื่อสัตย์และกตัญญู 8. ไทยเป็นชาติขยันในการกอุพากัม (คำว่า “กอุพากัม” มาจากตัวย่อ คือ “ก” มาจากคำว่าเกษตรกรรม “อุ” มาจากคำว่าอุตสาหกรรม “พา” มาจากคำว่าพาณิชกรรม) 9. ไทยเป็นชาติเพาะปลูกอาหารไว้กินเอง 10. ไทยเป็นชาติสะสมมรดกไว้ให้แก่ลูกหลาน 11. ไทยเป็นชาติชอบอยู่ดีกินดี 12. ไทยเป็นชาติชอบแต่งตัวดี 13.ไทยเป็นชาติยกย่องเด็ก หญิง และผู้ชรา และ 14.ไทยเป็นชาติว่าตามกันและตามผู้นำ (ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องวีระธัมของชาติไทย, (2487, 16 พฤษภาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 61 ตอนที่ 30: 498 - 499) วีระธัมของชาติไทยที่ออกประกาศนี้เป็นการนำแบบอย่างลัทธิบูชิโดซึ่งเป็นหลักของซามูไรในสมัยญี่ปุ่นศักดินา และได้มีการถ่ายทอดมาสู่ลัทธิทหารญี่ปุ่นในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง แต่หลักการที่รัฐบาลจอมพล แปลก ประกาศออกมานี้ได้ไปไกลกว่าของญี่ปุ่นในแง่ที่ว่าใช้ครอบคลุมทั้งทหารและพลเรือนไทย (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549: 287) นอกจากนั้นยังมีการอธิบายว่าวีระธัมของชาติไทยทั้ง 14 ข้อ เป็นการฝึกฝนทางด้านจิตใจ เป็นการปฏิวัติวัฒนธรรมเพื่อการสร้างชาติในสมัยสงคราม อย่างไรก็ตามในวีระธัมข้อที่ 14 ที่ให้เชื่อฟังผู้นำนั้นเป็นข้อที่จอมพล แปลก เพิ่มเติมเข้าไปซึ่งผู้นำที่กล่าวถึงนี้ก็หมายถึงจอมพล แปลก นั่นเอง (โทชิฮารุ โยชิกาวา, 2550: 45) ภายหลังการประกาศเรื่องวีระธัมของชาติไทย หน่วยราชการต่าง ๆ ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคก็ได้ดำเนินงานอบรมเรื่องวีระธัมของชาติไทยให้กับข้าราชการในสังกัดของตน และประชาชนทั่วไป (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) ศธ.26/2191 กล่อง 60: 2) ในส่วนของการอบรมข้าราชการ เช่น การอบรมข้าราชการฝ่ายปกครองเพื่อเตรียมความพร้อมขึ้นสู่ตำแหน่ง “ข้าหลวงประจำจังหวัด” ในการอบรมนี้มีการทดสอบโดยให้ผู้เข้ารับการอบรมเลือกวีระธัมของชาติไทยหนึ่งข้อและนำมาแสดงปาฐกถาในที่ฝึกอบรม (พรหม สูตรสุคนธ์, 2536: ไม่ปรากฏเลขหน้า) พิจารณาได้ว่าการอบรมดังกล่าวเป็นความพยายามที่ต้องการให้ว่าที่ “พ่อเมือง” นำวีระธัมของชาติไทยไปถ่ายทอดให้แก่ประชาชนในจังหวัดที่ตนจะไปปกครองได้อย่างถูกต้องตามนโยบายของรัฐบาล หน่วยราชการต่าง ๆ ได้ดำเนินงานอบรมเผยแพร่วีระธัมของชาติไทยแก่ประชาชนทั่วไปอย่างเป็นระบบโดยมี “สื่อ” ที่ใช้ในการอบรมคือ “แผ่นประกาศวีระธัม” ซึ่งจัดทำโดยกรมโฆษณาการ (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (2) ศธ.26/2191 กล่อง 60: 2)

ในส่วนของคณะสงฆ์ได้ปรากฏการเทศนาสั่งสอนประชาชนซึ่งมีเนื้อหาสนับสนุนเรื่องวีระธัมของชาติไทยมาก่อนที่จะมีการออกประกาศเรื่องวีระธัมฯ กล่าวคือ พระเทพเวที (จวน อุฏฐายี ป.ธ.9) วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร สังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่ ตามพระราชบัญญัติ

คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 (ตำแหน่งในขณะนั้น) ได้เทศนาทางวิทยุกระจายเสียงในวันที่ระลึกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 10 ธันวาคม พ.ศ.2486 เรื่อง “อตุตนาถกถา” ใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า *“...การที่จะทำตนให้ถึงพร้อมด้วยวัฒนธรรมของชาตินั้นจำต้องเป็นผู้มีวีระธัมประจำใจอยู่ หากขาดวีระธัมเสียแล้ววัฒนธรรมก็ไม่สมบูรณ์ วีระธัมของชาติไทยนั้นได้แก่คุณธรรมพิเศษที่แสดงอุปนิสัยของไทยว่าเป็นคนเข้มแข็ง เป็นคนกล้าหาญไม่ใช่คนอ่อนแอไม่ใช่คนขี้ขลาด...การที่ไทยเป็นชาติหมั่นขยันในการกสิกรรม อุตสาหกรรม และพาณิชกรรม รู้จักสะสมเสบียงอาหารไว้กินเอง ไม่คิดพึ่งคนอื่นแม้ในชาติเดียวกันก็เพราะไทยเป็นชาติชอบอยู่ดีกินดีและเป็นชาติที่ชอบแต่งตัวดี จึงมีมานะพยายามทำตนให้เทียมหน้าผู้อื่นเพื่อรักษาเกียรติของตนของชาติไว้ไม่ยอมให้ใครลบหลู่ดูแคลนได้...”* (แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 31, 2486: 392, 397) เนื้อหาพระธรรมเทศนาเรื่อง “อตุตนาถกถา” มีความ “ดีเด่น” ในการเผยแพร่นโยบายของรัฐบาล คณะสังฆมนตรีจึงได้ลงมติให้พระธรรมกถึกทั่วราชอาณาจักรแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องนี้ในโอกาสต่าง ๆ นอกจากนั้น กรมการศาสนายังได้จัดพิมพ์พระธรรมเทศนานี้ลงในใบลานเพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมและวีระธัมของชาติ (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.0201.10/126 กล่อง 6: 80) นอกจาก “พระผู้ใหญ่” ที่เทศนาสั่งสอนประชาชนให้ปฏิบัติตามประกาศวีระธัมของชาติไทยแล้ว ยังปรากฏพระสงฆ์นักคิดนักเขียนที่มีชื่อเสียงในช่วงเวลานั้นได้เทศนาสั่งสอนประชาชนในเรื่องวีระธัมของชาติไทย กล่าวคือ พระสุมน อรุโณ (พระพัธนา) สำนักปฏิบัติธรรม จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ดังตัวอย่างพระธรรมเทศนาในงานฉลองวันชาติ 24 มิถุนายน พ.ศ.2486 ณ โรงแรมหัวหิน เรื่อง “เทยยวีรธมฺมกถา” ซึ่งมีเนื้อหาสนับสนุนให้ประชาชนปฏิบัติตามประกาศวีระธัมของชาติไทยอย่างชัดเจน ใจความสำคัญตอนหนึ่งมีว่า *“...เราชาวไทยมีความเข็มแข็งอยู่ในชีวิตจิตใจเป็นอุปนิสัยเราจึงสามารถรักษาและสืบต่อความเป็นเอกราชของชาติมาได้จนกาลบัดนี้ ฉะนั้นคำว่าไทยนอกเหนือจากมีความหมายว่าเป็นอิสระแล้ว ไทยยังแปลว่า “ความเข้มแข็ง” คนไทยก็คือคนผู้มีความเข้มแข็ง องอาจ กล้าหาญ ชาติไทยก็คือชาติที่เข้มแข็ง หมายความว่าเข้มแข็งในการดำรงตนเป็นเอกราช เข้มแข็งในการทำความดีเพื่อรักษาไว้ซึ่งเกียรติศักดิ์ของประเทศชาติ เข้มแข็งในการปฏิบัติกรณียกิจน้อยใหญ่ซึ่งเป็นหน้าที่ที่ตนได้รับมอบหมายมาจากผู้บังคับบัญชาซึ่งเป็นผู้นำของชาติโดยลำดับตามหลักสามัคคีธรรมว่าอะไรว่าตามกัน...อาศัยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วนั้น รัฐบาลของเราจึงได้เลือกคัดจัดสรรความเข็มแข็ง องอาจ กล้าหาญ อันเป็นภูมิธรรมประจำชีวิตจิตใจของเราออกบัญญัติเป็น “วีระธัม” ของชาติไทยให้ชนชาวไทยทุกคนถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติและอบรมบ่มนิสัยของตนให้เพียบพร้อมด้วยวีระธัมประจำจิตใจ...”* (พระภิกษุพัธนา (สุมน อรุโณ), 2486: 23 - 24) นอกจากนั้น พระสุมน อรุโณ (พระพัธนา) ยังได้แสดงให้เห็นว่าหลักวีระธัมของชาติไทยมีความสอดคล้องกับหลักธรรมของพุทธศาสนา และได้เน้นย้ำว่าพุทธศาสนาสอนให้ชาวไทยเป็น “วีระชน” ด้วยการปฏิบัติตนตาม “วีระธัม” โดยเคร่งครัด (เรื่องเดียวกัน, 25 - 28) วีระธัมของชาติไทยได้รับการเผยแพร่โดยหน่วยราชการ และคณะสงฆ์อย่างต่อเนื่องจนถึง พ.ศ.2487 จึงได้ยุติลงเมื่อจอมพล แปลก ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี อย่างไรก็ตามประกาศเรื่องวีระธัมของชาติไทยได้ถูกยกเลิกโดยรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ (ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องยกเลิกวีระธัมของชาติไทย, (2487, 26 กันยายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 61 ตอนที่ 60: 882)

เหตุผลที่คณะสงฆ์ดำเนินงานตามนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล แปลก พิบูลสงคราม

การที่คณะสงฆ์ได้ให้ความร่วมมือในการดำเนินงานตามนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล แปลก พิบูลสงคราม โดยการเป็น “ผู้ปฏิบัติ” ดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติ มาจากเหตุผลสำคัญ 3 ประการ กล่าวคือ ประการที่ 1 ทัศนคติของสมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว ป.ธ.5) ประมุขของคณะสงฆ์ซึ่งทรงสนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตย และสนับสนุนประกาศรัฐนิยมของรัฐบาล พิจารณาได้จาก “พระคติพจน์” ของสมเด็จพระสังฆราชฯ ทรงเห็นว่า*“สมัยนี้เป็นสมัยประชาธิปไตย ประชาชนทั้งหมดย่อมมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ ประเทศชาติจะเจริญได้ก็ต้องอาศัยพลเมืองดี พลเมืองจะดีได้ก็ต้องได้รับการศึกษาดี... ฉะนั้นการที่รัฐบาลออกรัฐนิยมฉบับที่ 9 เรื่องให้ผู้ใหญ่ศึกษา นับว่าเป็นนโยบายที่เหมาะโดยประการทั้งปวง จึงควรที่ผู้ใหญ่จะพากันตั้งใจศึกษา เพื่อความก้าวหน้าแห่งชีวิตของตนและเพื่อประเทศชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ”* (แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 28, 2483: 665) พระคติพจน์ของสมเด็จพระสังฆราชฯ ดังกล่าวนี้สามารถพิจารณาได้ว่าเป็น “แนวนโยบาย” ในการปกครองคณะสงฆ์ ซึ่งคณะสงฆ์ภายใต้การปกครองของพระองค์ต้องปฏิบัติตามนโยบายของคณะสงฆ์โดยให้ความร่วมมือสนับสนุนการดำเนินงานตามนโยบายของรัฐบาลจอมพล แปลก ซึ่งเป็นรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยที่มีความชอบธรรม ประการที่ 2 “พระผู้ใหญ่” ซึ่งมีอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์มีความเชื่อถือว่ารัฐบาลในระบอบประชาธิปไตย ไม่ได้มีความแตกต่างจากรัฐบาลในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยตั้งแต่รัฐบาลชุดพระยามโนปกรณ์นิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์) จนถึงรัฐบาลจอมพล แปลก พิบูลสงคราม มีฐานะเป็น “รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” จึงได้ให้ความร่วมมือสนับสนุนรัฐบาลจอมพล แปลก เช่นเดียวกับที่คณะสงฆ์เคยให้ความร่วมมือรัฐบาลในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ประการที่ 3 พระสงฆ์ สามเณรโดยทั่วไปให้การสนับสนุนการดำเนินนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล พิจารณาได้จากงานเขียนของพระครูอุปพัทธ์ธรรมคุณ (เชื่อม) เรื่อง “ไทยกับเอกราช” ซึ่งเป็นคำกลอนสนับสนุนนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล แปลก พระครูอุปพัทธ์ธรรมคุณ (เชื่อม) ได้แสดงจุดมุ่งหมายของการแต่งหนังสือเล่มนี้ไว้ในคำนำว่า *“ข้าพเจ้าต้องการอะไรหรือ กุศลในการสร้างชาตินี้เป็นยอดปรารถนาของข้าพเจ้า บางคนอาจไม่เห็นด้วยกับการกระทำของข้าพเจ้าโดยถือเสียว่างานสร้างชาติเป็นงานของรัฐบาลแต่ไม่ใช่งานของพลเมืองเช่นข้าพเจ้า...ข้าพเจ้าใคร่จะขยายงานสร้างชาติให้กว้างขวางยิ่งขึ้นไปกว่านั้นด้วยทวีคูณตรีคูณจวบจนกระทั่งเด็ก ๆ... งานสร้างชาติก็คืองานสร้างตัวของเราเองเพราะตัวของเราเป็นหน่วยหนึ่งหรือแขนงหนึ่งของชาติ คือคำว่าชาตินั้นหาใช่อะไรอื่นซึ่งนอกออกไปจากตัวของเราไม่...ถ้าหากไทยกับเอกราชของข้าพเจ้าจะมีประโยชน์ในทางจิตใจแก่เพื่อนร่วมชาติของข้าพเจ้าอยู่บ้างแม้ไม่มากเพียงเล็กน้อย ข้าพเจ้าจะรู้สึกภูมิใจว่าได้ทำประโยชน์ให้แก่เพื่อนร่วมชาติของข้าพเจ้าแล้ว...”* คำกลอนตอนหนึ่งแสดงการสนับสนุนนโยบายรัฐนิยมของรัฐบาลว่า *“...บทบัญญัติขัดด้วยกาลผ่านสมัยแก้เสียใหม่เพ่งพิเคราะห์ให้เหมาะสม กำหนดตั้งบทบัญญัติรัฐนิยมให้เหมาะสมภูมิสถาน กาลเวลาพลเมืองไทยมีสิบสี่ล้านรัฐบาลให้สิทธิ์เสมอหน้าไม่เลือกชั้นวรรณะ ปวงประชาไม่มีข้ามีเจ้ามีบ่าวนาย เราปกป้องครองกันฐานพี่น้อง...ขอให้เราชาวไทยเพื่อนร่วมชาติปฏิบัติหน้าที่ให้ครบถ้วน อย่าประมาทเพลิดเพลิน*

จนเกินควร ขอเชิญชวนชาวไทยร่วมใจกันช่วยกันสร้างเมืองทอง บ้านของไทยให้ละม้ายเมืองแมนแดนสวรรค์...” (พระครูอุปพัทธ์ธรรมคุณ (เชื่อม), 2484: ก - จ, 2 - 3, 12)

การที่รัฐบาลจอมพล แปลก ได้ให้ความสำคัญกับสถาบันชาติ โดยการกำหนดนโยบายสร้างชาติเป็นวาระสำคัญได้ส่งผลให้สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เคยมีความสำคัญมาอย่างยาวนานมีความสำคัญน้อยลงในสมัยรัฐบาลจอมพล แปลก คณะสงฆ์ในฐานะสถาบันศาสนาจึงมีสถานะเป็นเพียง “ผู้ปฏิบัติงาน” ในงานสร้างชาติของรัฐบาล ซึ่งคณะสงฆ์ทั้งในระดับปกครองและพระสงฆ์ สามเณรโดยทั่วไปมีความเข้าใจในบริบทของสถานการณ์ทางการเมืองเป็นอย่างดี จึงได้ให้ความร่วมมือกับรัฐบาลในการดำเนินงานสร้างชาติ ไม่ปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงปฏิกิริยาในทางลบของคณะสงฆ์ต่อการดำเนินงานสร้างชาติตามนโยบายรัฐบาล อย่างไรก็ตาม การที่คณะสงฆ์ได้ให้ความร่วมมือในการดำเนินงานสร้างชาติก็พิจารณาได้ว่า “ไม่เป็นอิสระ” เนื่องจากเป็นนโยบายที่ถูกกำหนดมาจากฝ่ายอาณาจักรมีจุดประสงค์เพื่อส่งเสริมเรื่อง “ทางโลก” ซึ่งฝ่ายศาสนจักรไม่ได้เป็นผู้ริเริ่ม

สรุป

เมื่อจอมพล แปลก พิบูลสงคราม เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้ประกาศนโยบาย “สร้างชาติ” ที่มีเป้าหมายในการพัฒนาประเทศ แนวคิดเรื่องการสร้างชาติหรือการพัฒนาประเทศเป็นแนวความคิดร่วมกันของ “สมาชิกคณะราษฎร” ความคิดดังกล่าวนี้มีมาตั้งแต่สมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา เมื่อถึงสมัยรัฐบาลจอมพล แปลก ได้ดำเนินงานสร้างชาติอย่างจริงจังในหลายด้าน รัฐบาลได้ออกประกาศ “รัฐนิยม” จำนวน 12 ฉบับ เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานสร้างชาติ คณะสงฆ์ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานสร้างชาติเนื่องจากรัฐบาลได้ขอความร่วมมือจากคณะสงฆ์ให้ทำหน้าที่เทศนาสั่งสอนประชาชน กำหนดให้พระธรรมเทศนาที่ใช้แสดงนั้นมุ่งเน้นเรื่องความขยันขันแข็งในการทำงาน การพึ่งพาตนเอง ไม่อายในการประกอบอาชีพ การปลดเปลื้องหนี้สิน การคิดถึงส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว และการระลึกถึงอนาคต การดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนของคณะสงฆ์ได้เริ่มต้นใน พ.ศ.2482 มีการออกระเบียบการเทศนาสั่งสอนประชาชนเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานของพระสงฆ์ ในเวลาต่อมาได้มีการพิมพ์เผยแพร่ “พระธรรมเทศนาสอนประชาชน ฉบับกรมธรรมการ” พระธรรมเทศนาฉบับนี้ได้เป็น “คู่มือ” ให้กับคณะสงฆ์ในการดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล คณะสงฆ์ได้ให้ความสำคัญกับการดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนได้ปรากฏ “พระผู้ใหญ่” ระดับพระราชาคณะหลายรูปที่มีบทบาทในการเทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล นอกจากนั้นยังปรากฏพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงในช่วงเวลานั้นได้ดำเนินงานในลักษณะเดียวกันนี้อีกด้วย การดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลได้ปรากฏในหลายพื้นที่ของประเทศ ในบางจังหวัดคณะสงฆ์ได้ดำเนินงานร่วมกับข้าราชการเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการดำเนินงาน โดยระหว่าง พ.ศ.2482 - 2484 พระธรรมเทศนาที่ใช้เทศนาสั่งสอนประชาชนปรากฏเนื้อหาที่สนับสนุนนโยบายของรัฐบาลหลายเรื่อง เช่น หน้าที่พลเมือง การประกอบอาชีพ การปฏิบัติตามรัฐนิยมฉบับต่าง ๆ ความสามัคคี การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ฯลฯ

ใน พ.ศ.2485 จอมพล แปลก ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง คณะรัฐมนตรี คณะที่ 10 แถลงนโยบายต่อรัฐสภาโดยมีนโยบายที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาซึ่งแสดงให้เห็นเจตนารมณ์ของรัฐบาลว่า “ศาสนากับการเมืองมีความสัมพันธ์และเป็นประโยชน์ต่อกัน” ในช่วงระยะเวลานี้ได้เกิดสงครามมหาเอเชียบูรพา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลต่อการดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชนตามนโยบายสร้างชาติ มีการเทศนาที่ทันสมัยเข้ากับช่วงสถานการณ์สงคราม ซึ่งเป็นวิกฤติของโลกในขณะนั้น ในปีเดียวกันนี้รัฐบาลได้ออกกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “วัฒนธรรม” เพื่อใช้ในการดำเนินนโยบายสร้างชาติ จำนวน 4 ฉบับ ได้ปรากฏหลักฐานแสดงให้เห็นว่าคณะสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทในการทำหน้าที่ชี้แจงอบรมประชาชนเกี่ยวกับกฎหมายวัฒนธรรมทั้ง 4 ฉบับ อย่างไรก็ตามการดำเนินงานนี้ประกอบไปด้วยภาคส่วนอื่นๆ ได้แก่ ข้าราชการฝ่ายปกครอง ตำรวจ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครูประชาบาล ใน พ.ศ.2487 รัฐบาลได้ออกประมวลหลักประพฤติและคุณลักษณะพิเศษประจำของชาติไทย กำหนดเป็นหลักการ 14 ข้อ โดยเรียกว่า “วีระธัมของชาติไทย” วีระธัมของชาติไทยที่ออกประกาศนี้เป็นการนำแบบอย่างลัทธิบูชิโดซึ่งเป็นหลักของซามูไรในสมัยญี่ปุ่นศักดินา และได้มีการถ่ายทอดมาสู่ลัทธิทหารญี่ปุ่นในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง แต่หลักการที่รัฐบาลจอมพล แปลก ประกาศออกมานี้ได้ไปไกลกว่าของญี่ปุ่นในแง่ที่ว่าใช้ครอบคลุมทั้งทหารและพลเรือนไทย พิจารณาได้ว่าวีระธัมของชาติไทยทั้ง 14 ข้อ เป็นการฝึกฝนทางด้านจิตใจ เป็นการปฏิวัติวัฒนธรรมเพื่อการสร้างชาติในสมัยสงคราม อย่างไรก็ตามในวีระธัมข้อที่ 14 ที่ให้เชื่อฟังผู้นำนั้นเป็นข้อที่จอมพล แปลก เพิ่มเติมเข้าไปซึ่งผู้นำที่กล่าวถึงนี้ก็หมายถึงจอมพล แปลก นั่นเอง ภายหลังการประกาศเรื่องวีระธัมของชาติไทย หน่วยราชการต่าง ๆ ทั้งในส่วนกลาง และส่วนภูมิภาคได้ดำเนินงานอบรมเรื่องวีระธัมของชาติไทยให้กับข้าราชการในสังกัดของตน และประชาชนทั่วไป ในส่วนของคณะสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทในการเทศนาสั่งสอนประชาชนให้ปฏิบัติตามประกาศเรื่องวีระธัมของชาติไทย โดยเนื้อหาของพระธรรมเทศนาที่ใช้สั่งสอนประชาชนแสดงให้เห็นว่าวีระธัมของชาติไทยมีความสอดคล้องกับหลักธรรมของพุทธศาสนา เมื่อพิจารณาถึงเนื้อหาของพระธรรมเทศนาที่ใช้สั่งสอนประชาชนในช่วงสถานการณ์สงครามมหาเอเชียบูรพา ปรากฏเรื่องความสามัคคี ความเข้มแข็ง ความกล้าหาญ การประกอบอาชีพ ให้ประชาชนปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล ให้ประชาชนเชื่อผู้นำคือจอมพล แปลก ซึ่งสอดคล้องกับประกาศเรื่องวีระธัมของชาติไทย 14 ข้อ

การที่คณะสงฆ์ได้ให้ความร่วมมือในการดำเนินงานตามนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล แปลก มาจากเหตุผลสำคัญ 3 ประการ กล่าวคือ 1. ทัศนคติของสมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว ป.ธ.5) ประมุขของคณะสงฆ์ที่สนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตย และสนับสนุนประกาศรัฐนิยมของรัฐบาล 2. พระสงฆ์ผู้มีอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์มีความเชื่อว่ารัฐบาลจอมพล แปลก เป็นรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 3. พระสงฆ์ สามเณรโดยทั่วไปให้การสนับสนุนการดำเนินนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล

ตลอดระยะเวลาเกือบ 6 ปี ที่จอมพล แปลก ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายศาสนจักรได้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด รัฐบาลจอมพล แปลก ได้อาศัยคณะสงฆ์ในการดำเนินงานสร้างชาติตามนโยบายรัฐบาล เนื่องจากเล็งเห็นว่าคณะสงฆ์มี “พลังอำนาจ” กล่าวคือ พระสงฆ์ ตลอดจนสามเณรปรากฏอยู่ทั่วทุกพื้นที่ของประเทศ และมีเป็นจำนวนมาก นอกจากนั้น

พระสงฆ์ยังมีบทบาทในการเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนมาตั้งแต่ในอดีต รัฐบาลจอมพล แปลก จึงขอความร่วมมือคณะสงฆ์ให้ดำเนินงานเทศนาสั่งสอนประชาชน โดยพระธรรมเทศนาที่แสดงนั้น มีความมุ่งหมายในการปลูกฝังอุดมการณ์ที่รัฐบาลต้องการถ่ายทอดแก่ประชาชนซึ่งเป็นกระบวนหนึ่งของการดำเนินงานสร้างชาติ

รายการอ้างอิง

การศาสนา, กรม. (2486). **แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 31**. ม.ป.ท.

คณะสงฆ์แห่งจังหวัดลำพูน. (2483). **เทศนาอบรมจรรยามรรยาทของประชาชน (ตามแนวนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล)**. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

คำชักชวนของรัฐบาล เรื่องฟื้นฟูวัฒนธรรมของชาติไทย. (2483). ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 57.

โฆษณาการ, สำนักงาน. (2480). **กิจการและระเบียบวิธีปฏิบัติราชการของสำนักงานโฆษณาการ**. พระนคร: พระจันทร์.

โฆษณาการ, กรม. (2482). **ประมวลรัฐนิยม เล่ม 1**. พระนคร: พานิชศุภผล.

โฆษณาการ, กรม. (2483). รายการส่งกระจายเสียงของวิทยุกรุงเทพฯ ที่ศาลาแดง. **วิทยุสาร**. 9(11), 353 - 367.

โฆษณาการ, กรม. (2484). **ความสำคัญในการบำรุงวัฒนธรรมของชาติ**. พระนคร: กรมรถไฟ.

โฆษณาการ, กรม. (2484). **ประมวลรัฐนิยม และระเบียบวัฒนธรรมแห่งชาติ**. พระนคร: พานิชศุภผล.

จังหวัดภูเก็ต. (2485). **ให้ชี้แจงอบรมราษฎรเกี่ยวกับวัฒนธรรมของชาติ (18 สิงหาคม - 9 พฤศจิกายน 2485)**. (ภก 1.02.1.15/23 กล่อง 2). หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ, ตรัง.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2549). **ประวัติการเมืองไทย 2475 - 2500**. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ณัฐพล ใจจริง. (2563). **ตามรอยอาทิตย์อุทัย: แผนสร้างชาติไทยสมัยคณะราษฎร**. กรุงเทพฯ: มติชน.

ดิเรก ชัยนาม. (2483). รัฐนิยม. **วิทยาจารย์**. 40(9), 1491 - 1505.

แถมสุข นุ่มนนท์. (2521). **เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง**. กรุงเทพฯ: ดวงกมล.

เทียมจันทร์ อ่ำแหวว. (2521). **บทบาททางการเมืองและการปกครองของจอมพล ป.พิบูลสงคราม (พ.ศ.2475 - พ.ศ.2487)**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

โทชิฮารุ, โยชิกาวา. (2550). **สัญญาไมตรีญี่ปุ่น-ไทยสมัยสงคราม**. แปลโดย อาทร ฟุ้งธรรมสาร. กรุงเทพฯ: มติชน. **ไทยในสมัยสร้างชาติ**. (2484). พระนคร: โรงพิมพ์พานิชศุภผล.

ธรรมการ, กรม. (2482). **แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 27**. ม.ป.ท.

ธรรมการ, กรม. (2483). **แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 28**. ม.ป.ท.

นิพัทธ์ สระฉันทพงษ์. (2544). **รวมคำแถลงนโยบายของรัฐบาลตั้งแต่คณะแรกจนถึงคณะปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องวีระธัมของชาติไทย. (2487). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 61 ตอนที่ 30.

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องยกเลิกวีระธัมของชาติไทย. (2487). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 61 ตอนที่ 60.

ประชาสัมพันธ์, กรม. (2546). **70 ปี กรมประชาสัมพันธ์**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

เปรมา สัตยาวุฒิพงศ์. (2552). รัฐนิยม: เอกสารสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม. ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ). **100 เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 1**. (น.251 - 318). กรุงเทพฯ: ศักดิโสภาการพิมพ์.

แปลก พิบูลสงคราม. (2499). สาส์น. ใน **อ่านสมเด็จ**. (น.45 - 46). พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย. (พิมพ์โดยความอุปถัมภ์คณะรัฐมนตรีอุทิศส่วนกุศลน้อมถวายเป็นสักการะในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ ติสสเถระ ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน 12 พฤษภาคม พ.ศ.2499).

พรหม สูตรสุคนธ์. (2536). **ชีวประวัตินายพรหม สูตรสุคนธ์**. กรุงเทพฯ: ศรีอนันต์การพิมพ์ (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายพรหม สูตรสุคนธ์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันอาทิตย์ที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2536).

พระภิกษุพหลโยธี. (2484). **บุคคลหาได้ยาก 2 อย่าง**. พระนคร: พระจันทร์.

พระภิกษุพัธนา (สุมน อรุโณ). (2486). เทยยวีรธมฺมกถา. **หนังสือพิมพ์รถไฟ**. 1(8), 19 - 29.

พระมหาวีรวงศ์, สมเด็จ. (2499). เงินดินเงินเดือน. ใน **นิพนธ์ต่างเรื่องของสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ติสสเถระ**. (น.233 - 241). พระนคร: สลากกินแบ่งรัฐบาล. (พิมพ์น้อมถวายเป็นสักการะในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ วันที่ 12 พฤษภาคม 2499).

พระมหาวีรวงส์, สมเด็จ. (2485). โอวาทของสมเด็ดพระมหาวีรวงส์. **สุภาพสตรี**. 30 กันยายน 2485, 7.

พระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมซึ่งประชาชนชาวไทยจักต้องปฏิบัติตาม (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2485. (2485). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 59 ตอนที่ 53.

พระราชกฤษฎีกาวางระเบียบการปฏิบัติของคนต่างด้าวเพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งชาติพุทธศักราช 2485. (2485). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 59 ตอนที่ 53.

พระสุมน อรุโณ. (2484). **วัฒนธรรมทางใจ รัฐนิยมกับพุทธนิยม ธรรมยุติกับมหานิกาย**. เพชรบุรี: ศรีไทย.

พุทธทาสภิกขุ. (2550). **ต่อนี้ไปเราจะทำจริง แน่วแน่จริงทุกๆ อย่าง แม้ที่สุดแต่การเขียนบันทึกประจำวัน**. กรุงเทพฯ: มติชน.

พุทธทาส อินทปัญโญ. (2483 - 2498). **การคณะสงฆ์ พ.ศ.2483 - 2498**. (BIA 10.3/1 กล่อง 1). หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, กรุงเทพฯ.

ไพโรจน์ ชัยนาม. (2538). **กรมโฆษณาการ**. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์. (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ไพโรจน์ ชัยนาม ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ.2538).

มหาดไทย, กระทรวง. (2483). **เทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนจังหวัดปทุมธานี (2483)**. (มท.5.9/18 กล่อง 1). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.

มหาดไทย, กระทรวง. (2484). **ทอดกฐิน และการส่งเสริมวัฒนธรรม จังหวัดฉะเชิงเทรา (2484)**. (มท.5.9/113 กล่อง 3). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.

มหาดไทย, กระทรวง. (2485). **คณะกรมการจังหวัดสมุทรสาคร รายงานเรื่องได้ประชุมสงฆ์ชี้อมความเข้าใจในการเทศนาอบรมราษฎรให้ปฏิบัติตามรัฐนิยม (2485)**. (มท.2.2.5/769 กล่อง 26). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.

มุนี, พระพรหม. (2484). **พระธรรมเทศนาสอนประชาชน ฉะบับของกรมธรรมการบางกัณฑ์**. พระนคร: สาสนศึกษา. (พิมพ์แจกในงานศพหม่อมราชวงศ์แม้น ดารากร ณ เมรุเชิงบรมบรรพต วัดสระเกศ วันที่ 8 มิถุนายน 2484).

วรรณไวทยากร วรวรรณ, หม่อมเจ้า. (2477). รัฐธรรมนูญ. ใน บุญทอง เลขะกุล (รวบรวม). **คู่มือระบอบใหม่**. (น.1 - 18). พระนคร: สยามพณิชยการ.ว่าด้วยรัฐนิยมฉบับที่ 7 เรื่องชักชวนให้ชาวไทยร่วมกันสร้างชาติ, (2482, 25 มีนาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 56.

วิจิตรวาทการ, หลวง. (2512). **ลัทธิชูชาติ**. กรุงเทพฯ: ไทยพัฒนาการพิมพ์. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล. ชูชาติ กำภู ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2512).

เวที, พระเทพ. (2483). **โทษของการพะนัน**. พระนคร: เดลิเมล์. (พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพนางปริก เกตุนุติ เมรุวัดแก้วฟ้าล่าง พระนคร วันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ.2483).

ศราวุฒิ วิสาพรม. (2559). **ราษฎรสามัญหลังวันปฏิวัติ 2475**. กรุงเทพฯ: มติชน.

สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ. (2564). **จากแฟ้มเอกสารลับที่สุด: เผย “ข้อมูลใหม่” ทางประวัติศาสตร์ไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ของหอจดหมายเหตุแห่งชาติสหรัฐอเมริกา (NARA)**. กรุงเทพฯ: วัชรินทร์ พี.พี.

สำนักนายกรัฐมนตรี. (2481 - 2485). **การพิจารณาการบำรุงและส่งเสริมสาสนกิจ (2481 - 2485)**. (สร.0201.10/101 กล่อง 5). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.

สำนักนายกรัฐมนตรี. (2482 - 2494). **ขอความร่วมมือของคณะสงฆ์ในการสั่งสอนอบรมประชาชน (2482 - 2494)**. (สร.0201.10/115 กล่อง 6). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.

สำนักนายกรัฐมนตรี. (2483 - 2487). **สร้างพระธรรมเทศนาสอนประชาชน ฉบับกรมธรรมการ (2483 - 2487)**. (สร.0201.10/126 กล่อง 6). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.

สำนักนายกรัฐมนตรี. (2485). **การตรวจธรรมเทศนาที่แสดงทางวิทยุกระจายเสียง (2485)**. (สร.0201.10/138 กล่อง 6). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. (2487). **ขอความร่วมมือช่วยเผยแพร่การพิมพ์แผ่นประกาศวีระธัมของชาติ (20 - 21 เมษายน 2487)**. (ศธ.26/2191 กล่อง 60). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.

อุปพัทธ์ธรรมคุณ, พระครู. (2484). **ไทยกับเอกราช**. นครสวรรค์: กิจเจริญ. (พิมพ์แจกในงานศพนายสอน นางจันทร์ นางสาวตาด นายนวม กุญชา วันที่ 15 มีนาคม พ.ศ.2484).